

Keçmiş zamanlarda Şəhrzar şəhərində Kərim Xocə adlı bir şəxs var idi. O, izzət və dövlət sahibi idi. Vaxt oldu Kərim Xocə vəfat elədi. Xocənin ölümündən sonra oğlu Dilsuz atasının mal-mülkünə sahib oldu. Dilsuzun həm sənətkarlığı, həm də şairliyi var idi. O, on il mədrəsədə oxuyub yaxşı savadlanmışdı. Dilsuz iyirmi beş yaşına çatmışdı. Xoş xasiyyətli, rəhmdil bir oğlan idi. Özü də bütün elmləri sinədəftər eləmişdi. Onun adı hər yərə yayılmışdı.

Şəhrzarın Əbdülkəbir adlı zalım bir hakimi var idi. Bir gün o, öz müavinlərinə dedi:

– Bizim əhali arasında bir nəfər elə adam tapılarmı ki, dəftərxana işlərində işləməyi bacarsın?

Yanıdakılar cavab verdilər:

Bu şəhərdə bir cavan var, elm sahibidi, adına da Dilsuz deyirlər; hərgah o sənin yanına gələrsə, onda işlərimiz asan gedər.

Hakim bu sözləri eşidəndə dərhal iki nəfər fərraş göndərüb Dilsuzu gətirdi. Dilsuz divanxanaya daxil olub salam verdi. Əli sinəsində, xidmət yerində durdu. Dedi:

– Ey hakim, əgər mənim günahım varsa, hər nə etsəniz razıyam, yoxdursa, nə üçün məni tutub bura gətirdibsiniz?

Hakim dedi:

– Ey Dilsuz, bil və agah ol. Səni elə işə vadar etməyəcəyik ki, sənin üçün cəza olsun, divanxana işlərimizdə bizə lazım olacaqsan, hörmətin də artıq olacaq.

Dilsuz onun bu sözünü qəbul edib, öz-özünə dedi: “Vay mənim halıma! Nə cür olar ki, mən zalımla bir yerdə işləyəm? Bu zalım zülmün əl çəkməyəcək, mən də zülmün əleyhinə olacağam, onda o da ölümümə fərman verəcək. Təvəkkül Allaha, görək axırı nə olacaq?”

Dilsuz bir müddət hakimin hüsurunda qaldı. O, həm hökumət işlərinə baxırdı, həm də şairlik edirdi. Onun bir neçə nəfər rəhmdil, sədaqətli dostu var idi. Bunlardan birinin adı Mirzə Dana idi. Dünya işlərini çox yaxşı bilən, tədbirli adam idi. Dilsuz ilə bir yerdə olurdu, onunla səyahətə gedirdi.

Şəhərin kənarında xoş havalı lələzar bağlar var idi. Dilsuz adət etmişdi, hər həftə öz dostları ilə bu bağa gülüstan səyahətinə gedirdilər.

Bir gün baharın səfalı sakit çağı idi. Dilsuz adəti üzrə Mirzə Dananı və başqa dostlarını çağırırdı, atlara süvar olub şəhərin kənarındakı gülüstana getdilər. Atları çəmənizara buraxıb, özləri eys-ışrətə məşğul oldular.

Qoy bunlar kef-damaqda olsunlar, bir neçə kəlmə eşit Şəhrzarin köhnə hakimi Səlim xanın qızı Xəzangüldən. Xəzangül Şəhrzarda səkkiz il oxumuş gözəl bir qız idi. Hər yerdə onun gözəlliyi adla deyilirdi. Çox şahzadələr onun eşqi ilə yanıb qovrulurdu, amma Xəzangül onların heç birinə getmirdi. Ancaq atası onu öz qardaşı oğlu Fəttah xana ad eləmişdi. Qız Fəttah xana da ərə getmək istəmirdi. Qızın çox gözəl kənziləri var idi. Vaxtlarını kənzilərlə birlikdə gülüstanalarda keçirirdi. Onun yanında Mələktovus adlı gözəl bir qız var idi.

Bir gün Xəzangül bir dəstə qızla güllü bağa gəlmişdi. Bunlar bağa girəndə Dilsuzgili gördülər. Dilsuz Xəzangülü görəndə kimi bir könüldən min könlə ona aşiq oldu. Dözə bilməyib sazı sinəsinə basdı, görək nə dedi:

Baharın işrətli gözəl çağında,
Xoş gəlibsiz siz də bu bağa, qızlar.
Gül, nərgiz dərirsiniz gülşən bağında,
Xoş gəlibsiz siz də bu bağa, qızlar.

Zülflər o rüxsara salıbdı saya,
Sanasan buluddu gəlibdi aya,
Bənsərsiz tovuzə, göldə sonaya,
Xoş gəlibsiz siz də bu bağa, qızlar.

Huri, mələk olmaz dəstəniyə tay,
Xudam verib gözəlliyi sizə pay,
Əlvən geyibsiniz hamı sərapay,
Xoş gəlibsiz siz də bu bağa, qızlar.

Sürəhi gərdənsiz tamam xoşnəzər,
Bu güllü bağlara edirsiniz güzar,
Qəddiniz sənubər minaya bənzər,
Xoş gəlibsiz siz də bu bağa, qızlar.

Nə xoş gündə gülüstana vardınız,
Almasın, heyvasın, gülün dərdiniz,
Dilsuzun canını vaxtsiz aldınız,
Xoş gəlibsiz siz də bu bağa, qızlar.

Dilsuz sözünü tamam edəndən sonra, Xəzangülün kim olduğunu dü-
barə görək nə cür soruşdu:

Aldı Dilsuz:

Gülüstan seyrində, çeşmə başında,
Biqafil qarşıma çıxan gözəlim.
Söylə, görüm hansı bağın barısan?
Canım eşq oduna yaxan gözəlim.

Aldı Xəzangül:

Gülüstan gözəllər seyrəngahıdı,
Gəşt eləyib mən gəzirim bu bağı.
Əslimi gəl sorma, düşmə bəlaya,
Məcnun tək gəzərsən çölləri, dağı.

Aldı Dilsuz:

Yəqindi dünyada sən tək maralı,
Görənlərin olar bağı yaralı.
Sən huri mələksən, əslin haralı?
Ahu gözlü oğrun baxan gözəlim.

Aldı Xəzangül:

Aşiq olan müdam çalar tarını,
Axtarib ölkəni tapar yarını,
Dərə bilməz özgə bağı barını,
Ha gəzsən bağçanı, bostanı, tağı.

Aldı Dilsuz:

Mən Dilsuzam, yolum düşdü bu bağa,
Gəzmişəm, tapmışam, getməm irəğa,
Kənar gəlib məni salma sorağa,
Qonça gül buxağa taxan gözəlim.

Aldı Xəzangül:

İgidlər xasısan, özün mötədil,
İgidlər sözünə mən ollam qail,
Atam Səlim xandı, adım Xəzangül.
Eşqin sərkərdəsi, qəmin dustağı.

Söz tamama yetdi. Nə qədər ki, Dilsuz Xəzangülə bənd olmuşdu, bir o qədər də Xəzangül Dilsuza bənd oldu. Xəzangül dedi:

– Cavan, mən öz əmim oğluna deyikliyəm, özüm isə ona getmək istəmirəm. Gələn yaza kimi mənə gözlə. Bunu deyib qızlarla çıxıb getdi. Dilsuz onun ayrılığına dözə bilməyib aldı görək nə dedi:

Məcnun könül oldu hicranla viran,
Gözəllər söhbəti saldı, qayıtdı.
Əzrail tək aldı tiri-xədəngi,
Bu dərdli canımı aldı, qayıtdı.

Bir cüt huri gəldi xubların xası,
Birin başında eşqin havası.
Kəsilməz guşəmdən o nazlı səsi,
Mən dərdlini qəmə saldı, qayıtdı.

Alagöz tərhanım, bir şux nigarım,
Afitab tələtli o gülüzarım,
Durmuyub qayıtdı, aldı bu canım.
Dilsuzu atəşə saldı, qayıtdı.

Söz tamama yetdi. Mirzə Dana Dilsuzu bu qıza aşiq olmaq yolundan qayıtmaq üçün ona çox dəlalət elədi. Aldı görək Mirzə Dana Dilsuza nə dedi:

Dərdli Dilsuz, nə xəyalı düşübsən,
Bu sevdadan sana xeyri-bar olmaz.
Tərgit, sən də çəkmə əfsanə zəhmət,
Gözəllərdə heç vaxt beh-bazar olmaz.

Aldı Dilsuz:

Eşqin sövdasına aşiq düşəndə,
Eləməz nəsihət heç əsər nədi?
Bülbül tək tutulur, heç olmaz xəndə,
Verə yar yolunda can, bu sər nədi?

Aldı Mirzə Dana:

Eşit, sözüm sınıq düşüb xar olma,
Kərəm tək alışıb odlara yanma,
Gecə-gündüz qəmə, ah-zara dalma,
Yüz il keçsə, ondan sənə yar olmaz.

Aldı Dilsuz:

Eşq əhliyəm deyər, məcnun gəzən mən,
Xəzangül yolunda zülmə dözən mən,
Pünhan dərdi çəkib, pünhan yazan mən,
Usanmaq, diksinmək bu qəder nədi?

Aldı Mirzə Dana:

Mirzə deyər gəl fikrinə qələm çək,
Mümkün olmaz, gəl bu kardan sən əl çək,
Düşmə rahi-eşqə, nə qilü qal çək
Eşqi yaman dərddi, dərmanı olmaz.

Aldı Dilsuz:

Dilsuz deyər gırrom dərd meydanına,
Qəbul edə gərək dərdi canna,
Ya ölə, ya dözə öz ilqarına,
Zəhmətin etməyə tez hədəf nədi?

Mirzə Dana söz ilə dediyi kimi, dil ilə də Dilsuza nəsihət verdi. Nəsihəti heç bir fayda vermədi. Bağdan qayıdıb öz mənzillərinə gəldilər. Dilsuz eşqə giriftar olub gündən-günə zəifləyirdi. Səbri qərarı kəsilməmişdi. Xəzangülü görmək mümkün deyildi. Qızın namizədi Fəttah xan onların görüşlərinə mane olurdu.

Bir neçə müddət keçdi, Dilsuz və Xəzangül görüşmək fürsəti axtarırdılar. Amma mümkün olmurdu ki, olmurdu. Bir gün Xəzangül qızlarla gəzirdi, iki nəfər aşığa rast gəldi. Öz-özünə dedi: "Nə yaxşı fürsət düşdü,

bunları göndərim Dilsuzun mənzilinə, axşamçağı özüm də aşiq məclisinə gedərəm. Bu bəhanə ilə bəlkə Dilsuzu görəmişəm". Bu fikirlə dedi:

– Aşıqlar, bu Şəhrzarda bir aşiq var, adına Dilsuz deyirlər, bu gecə ona mehman olun, mən də bir dəstə qız-gəlinlə söhbətinizə gələcəyəm.

Aşıqlar bu sözləri eşitcəyin əllərini gözlərinin üstə qoyub razı oldular. Aşiq tayfası gözələ mayil olar. Düşdülər yola. Dilsuzun mənzilinə tərəf rəvan oldular. Ta gəlib Dilsuzun həyətinə yetişdilər. Dilsuz aşıqları görəyən çox şad oldu, çox ehtiramla mənzilə aparıb eys-ışrətə məşğul oldular. Dilsuz dedi:

– Aşıqlar, mənim mənzilimi sizə kim nişan verdi?

Cavab verdilər ki:

– Bir dəstə qıza rast gəldik. Onların içində bir Xəzangül adlı qız var idi. Mələksima bir gözəl idi. O, sizi bizə nişan verdi.

Dilsuz çox şad oldu. Məclis düzəltdi, yolu gözləməkdə oldu.

Axşamçağı Xəzangül qız-gəlinlə Dilsuzgilə gəldilər. Dilsuz görək onun gəlməsi münasibətilə nə dedi:

Nə müddətə hicran dağı çəkən can,
Çarəsiz dərdimə dərman gəlibdi.
Bir mahi-mənzərim, sərv-i-xuraman
Yada salıb, bizə mehman gəlibdi.

Qarşıda əyləşib bir sultan kimi,
Canım alır zalım, can alan kimi,
Bir dəstə gözəllə mahtaban kimi
Qırmızı geyinib, əlvən gəlibdi.

Dilsuz gördü ki, otağın bir tərəfində mahtaban camallı gözəllər in-tizar çəkirlər ki, görək Dilsuz bizim üçün bir tərif deyəcəkmi? Dilsuz sazını basdı sinəsinə, görək məclisdəki oğlanlara, qızlara nə dedi:

Həzərat, məclisimiz ruzeyi-rizvan kimidi,
Ziynəti, hər büsatı nəqşi-Süleyman kimidi,
Dərdimənd cavanları Yusifi-Kənan kimidi,
Mələksifət gözəlləri bir mahtaban kimidi,
Sazı-nəvazi, söhbəti-ışrəti sultan kimidi.

Sağı dəstində badə doldurub hər yan dolanır.
Cürəsi abi-həyat, xəstəyə dərman dolanır,
Əlində şəhdi-şəkər, şərabi-əlvan dolanır,
Pərvanə tək dövr eləyir, bəndəyi-fərman dolanır,
Gül düzülüb, qönçələri sühən Gülüstan kimidi.

Sərgəştə canım olsun birinə qurban bunların,
Sinəyə, sima gərdənə tökülüb gəysuların,
Bənzəyir dörd gecəlik göydə aya əbruların,
Düzülüb gül yanağa hakimi-qoşa xalların,
Əndamı pakizədi, sərvə-xuraman kimidi.

Gözlərin qövsü-qüzeh, kirpiklər müjkan kimidi,
Bal dodaq, büllur buxaq xəstəyə dərman kimidi,
Baxışı ahu kimi, gərdişi tərflan kimidi,
Gözəllikdə tək yaranıb, hureyi qılman kimidi,
Gözəllikdə Züleyxa tək, kamalda loğman kimidi

Gözmişəm hər mahalı, görmədim belə maralı,
Gül cəmalın görənlər qocalıb vaxtsiz saralı,
Dünyada misli yoxdu, gözəsən hər bir mahalı,
Görəni bihuş edir, qəmər hüsnü, xətti-xalı,
Qarşı gələn baş endirir, əmri-Süleyman kimidi.

Eşqinin zövqü məni salıb biyabana, deyim,
Bu cismim parə yandı misli-pərvanə deyim,
Mələk tavus bəlli gözəl, gəlməyib cahana deyim,
Hamı əla gözəldir, vəsfini hər yana deyim,
Boyları xub çəkilib, ol sərvə-rəvan kimidi.

Dilsuz, gəl çəkmə sən ah, bu zövqi-səfa çığıdı,
Gör necə hər tərəfin sanasan cənnət bağıdı,
Xəzəngülün mah camalı sərimdə fikrim dağıdı,
Gözəllər soltanıdı, bu yazıq ömrüm tağıdı.
Eşq atəşindən ciyərim alışıb büryan kimidi.

Söz tamama yetişdi. Xəzangül öz-özünə dedi: “Mənim başımda qəza-qədər çoxdu. O kimsə ki, mənim aşığımdı, gərək onda iyid nişanəsi olsun”. Bu fikirlə dedi:

– Ey Dilsuz, söylə görüm, iyidəm deyən kimsələrdə nə kimi nişanələr olar?

Dilsuz sazı sinəsinə basıb sözə başladı:

Gəl sənə söyləyim iyid nişanın
İyidlərdə namus, qeyrət, ar gərək,
İmran dilli ola, gövhər kəlməli,
Bey bazarı, etibarı var gərək.

Hərcayı danışib hədyan gülməyə,
Bilmədiyi sözləri lafa vurmaya,
Zərrəcə dilində yalan olmaya,
Zahirdə, batində düz ilqar gərək.

Səxavətli ola, açıq süfrəli,
Hər yaxşı kəlməyə söyləyə bəli,
Çalışıb razı edə özündən eli,
Hər babətdə ola bəxtəvər gərək.

Dosta şirin ola, düşmənə acı,
Hər kəsi öpüb verməyə bacı,
Cəhd edib olmaya düşmən möhtacı,
Dost həmdəmiynən bərabər gərək.

Hər namərdin körpüsündən keçməyə,
Binamusun şərbətini içməyə,
Gördüyü sirlərin birin açmaya,
Saxlaya canında canı var gərək.

İşi müdam ola yaxşı sənətlər,
Pis ilə yaxşıya qoya qiymətlər,
Həqiqi dost ilə çəkə ləzzətlər,
Axırda sərf ola dövlət, var gərək.

Eyb olmaya gərdişində, işində,
Ağlı müdam düzgün ola başında.
Dilsuz deyər on dörd-on beş yaşında,
Özünə bab bir cavan yar gərək.

Xəzangül və məclis əhli Dilsuza afərin dedilər. Sabaha yaxın gözəllər mənzillərinə getdilər.

Dilsuz öz işində olsun, eşit şəhərin hakimindən. Bir gün şəhərin hakimi Əbdülkəbirə padşahdan əmr gəldi ki, bəs qırx haramı sənün vilayətində, Cəbəl dağında məskən edib, camaata, hökumətə əziyyət yetirir. Tez qoşun cəm edib onun şərini başımızdan dəf et.

Əbdülkəbir xeyli qoşun cəm edib haramıların cənginə getdi. Neçə gün dava elədi. Axırda hakimin qoşunu məğlub oldu. Haramının başçısına Məhəmməd haramı deyirdilər. Çox dilavər, hünərli, tədbirli adam idi. Neçə dəfə davaya düşmüşdü, heç kimsə ona qalib gələ bilməmişdi. Axır vaxtlarda gəlib Şəhrzardan iki günlük məsafədə Cəbəl dağında qərar tutub gəlib-gedənə əziyyət verirdi.

Hakimin qoşunu geri qayıtdığı vaxt qəzadan Xəzangülə rast gəldi. Xəzangül bir dəstə gözəl qızla gedirdi. Əbdülkəbir diqqətlə Xəzangülə nəzər salanda nə gördü: heç dünyaya baxan gözləri belə huri-nisbət, mələksifət, zibə çeşm gözəl görməyib. Bir könlüdən min könlü aşiq giriftar olub, az qaldı ki, atın ayağının altına yığılsın. Yenə özünə saxladı, soruşdu:

– Ay xanım, bəyan elə görüm əslin kimdi, adın nədi? Mənim ciyərimi eşqin oduna kabab elədin.

Xəzangül əslini, adını bəyan elədi, çox qorxuya düşdü. Öz-özünə dedi: “Dünyaya nə qədər ki, məni istəmək təmənnası ilə gələn olmuşdu, hamısından can qurtarmışdım, yəqin ki, bu zalımın əlindən can qurtarmaq çox çətin olacaq. Bu məni Dilsuzun vüsalına həsrət qoyacaq”.

Hakim oradan gəlib mənzilinə düşdü.

Onun bir əyyarı var idi, adına Mehrab deyərdilər. O, həmişə hakimin yanında olub, onun qəlbini açardı. Hakimin necə mühüm sirləri, sözləri olsa idi, Mehraba deyərdi. Ondan tədbir gözlərdi. Dərhal Mehrabı yanına çağırıb, dedi:

– Mehrab, bu gün bazardan gələndə bir gözəl qarşıma çıxdı, o mənim ağlımı başımdan alıb, məni eşqə saldı. Adını soruşdum, dedi: adım Xəzangüldü. İndi tez onu mənim hüzuruma gətirərsən.

Mehrab çox çevik adam idi. Əlini gözünün üstünə qoyub, yel kimi özünü Xəzangülün qəsrinə yetirdi. Salam verib dedi:

– Xanım, Əbdülkəbir səni öz mənzilinə çağırır.

Xəzangül Mehrabdan bu sözləri eşitcək rəngi üzündən qaçdı, çox qorxdı. Bir bəhanəsi olmadı, dedi:

– Get, hakimə deynən üzr istəyirəm, gecə vaxtı məni əhv buyursun, sabah xidmətinə gələrəm.

Mehrab qayıdıb eşitdiyini hakimə nağıl elədi. Hakim o gecə sabaha kimi əqrəb vuran adamlar kimi yatmadı. Elə ki, sabah açıldı, yenə də Mehrabı göndərüb Xəzangülü yanına çağırtdı. Xəzangül əlacsız qalıb bir neçə qızla hakimın mənzilinə getdi, salam elədi, cavab eşitdi. Əbdülkəbir zarafatyana söhbətə başladı. Bir qədər söhbətdən sonra dedi:

– Ey Xəzangül, səni görəndən bəri gecə qərarım, gündüz səbrim yoxdu. Əgər rəyiniz olsa, mənim nigahıma gəliniz.

Xəzangül bu sözü eşidəndə qəlbindəki qəm-qüssəsi yatdı, cavab verdi:

– Ey hakim, mən öz əmim oğlu Fəttah xana namizəyəm. Ona da meyylim yoxdu. Gələcək bahar fəslinə kimi mənə möhlət ver, ondan qurtarım. O vaxt hər nə xahişin olsa, əmələ gətirirəm.

Xəzangül Dilsuzla əhd-peyman etdiyini, onunla aşiq-məşuq olduğunu hakimdən gizlətdi. Gələcək bahar fəslini vədə verməkdə Xəzangülün məqsədi bu idi ki, bəlkə hakim o vaxta kimi özgə vilayətə dəyişdirildi.

Hakim Xəzangülün gələn bahar fəslinə vədə verdiyinə razı oldu. Xəzangül bu dillə Əbdülkəbirdən ayrılıb evlərinə getdi.

Əbdülkəbir vaxtı gözləməkdə olsun, sizə Dilsuzdan xəbər verim.

Dilsuz bu xəbəri eşitdi, acığından al qaldı həlak olsun. İşıqlı dünya gözündə qaranlıq oldu. Amma bu iş üstündə nə hakimlə mübahisəyə girməyə təqəti var idi, nə də səbir etməyə.

Əbdülkəbir bir gün Xəzangülün anası Mələknisəni çağırtdırdı, dedi:

– Mələknisə, Xəzangülü qoyma gözəlliyini hər yetənlərə göstərsin. Mələknisə bu sözləri hakimdən eşitcəyin sevindi, çünki qızı Xəzangülün hakimə getməsinə meyli var idi.

Mələknisə hakimın yanından qayıdıb evlərinə getdi. Gördü ki, qızı Xəzangül qəmgin halda əyləşib bahar buludu kimi gözlərinin yaşını tökür, bu sözləri oxuyur:

Əfsus ki, oldu qəfildən
Siyah ruyum, qara baxtım!
Düşdüm tükənməz bəlaya,
Yanır cismim nara, baxtım!

Bilsəydim, seyrə getməzdim,
Həvəslə şəhri gəzməzdim,
Əslim hakimə deməzdim,
Getdi axır hara, baxtım!

Qəm məhbusu dustaq oldum,
Hicr əlindən naçar oldum,
Gül tək saralıban soldum,
Qismət oldu xara, baxtım.

Söz tamama yetişdi. Mələknisə içəri girib dedi:

– Qızım, səbəb nədi ki, belə ah-zar edirsən? Niyə belə pərişansan?

Xəzangül dedi:

– Ana, mənim dərdim əlacsız dərddi. Şəhərin hakimi mənə bənd olub. Bu zalım cəllad yaxamdan əl çəkməyəcək, mən də zülm altında yaşayıb özümü öldürəcəyəm.

Mələknisə bu sözü Xəzangüldən eşidib dedi:

– Qızım, bu saat hakimin yanından gəlirəm. Məni çağırıb dedi ki, nəbadə-nəbadə qızın Xəzangül naməhrəmlərin evinə gedib gözəlliyini hər yetənə göstərsin. Hərgah elə iş olarsa, o vaxt mənim zülmümün gir-dabında qalacaqsan. Ona görə qızım, bir kənara çıxıb, biganələrə görünmə, görək işin axırı necə olacaq.

Bundan sonra Xəzangül işıqlı dünyaya baxmaqdan məhrum olub gününü iki divar arasında ah-zarla keçirməkdə oldu. Dərd-qəm onu bulud kimi bürüdü. Həmişə dərmini Mələktovusa deyirdi. Xəzangül bu cür gün keçirməkdə olsun, nağılı eşit binəva Dilsuzdan.

Dilsuza Xəzangüldən nə bir məktub gəldi, nə də bir soraq. Dilsuzun bir qarı xidmətçisi var idi. Adına Reyhan deyirdilər. Dilsuzu qəmgün görərkən soruşdu:

– Cavan, sənə nə olubdu ki, belə pərişan əhvaldasan?

Dilsuz dedi:

– Ana, bir dərdin ki, əlacını etməyə qadir deyilsən, heç soruşmasan yaxşıdı.

Qarı dedi:

– Ey Dilsuz, nə üçün məndən öz dərdini gizlədirsən, bəlkə əlac edəcəyəm? Əgər əlac edə bilməsəm də, dərdinə şərik olaram.

Dilsiz dedi:

– Ana, söylə görüm, gizlin işləri qəlbində saxlamağa qadirsənmi?

Qarı dedi:

– Oğul, ömrümün çoxunu belə işlərdə keçirmişəm. Ehtiyat eləmə, qəlbində nə varsa bəyan elə.

Dilsuz qarıdan bu sözü eşitcək dedi:

– Ana, bir məktubum var, onu Xəzangülə yetirə bilərsənmi?

Qarı əlini gözünün üstə qoyub dedi:

– Oğul, qəm yemə, həmişə mən sənə itaətindəyəm, yetirərəm.

Aldı Dilsuz görək qarıya nə dedi:

Başına döndüyüm Xoşqədəm qarı,
Bu naməni yetir yara, de gəlsin.
Pünhan get-gəl, bir kimsənə bilməsin,
Könül oldu qəmdən yara, de gəlsin.

Pünhan sırım özgülərə bildirmə,
Qanlı yaşım rüxsarımdan sildirmə,
Denən zalım, rəva görüb öldürmə,
Rəhm eləsin intizara, de gəlsin.

Mən Dilsuzam, yollara göz tikərəm,
Fəraqından qanlı yaşlar tökərəm,
Ahi-zarın müdam yanıb çəkərəm,
Eyləsin dərdimə çarə, de gəlsin.

Dilsuz qarıya sözlə dediyi kimi, dillə də deyib, bu məzmununda Xəzangülə bir kağız yazdı:

Aləmin sərvəri ey mahitaban,
Əvvəlcə sizlərə çox salamım var.
Abad könlüm viran oldu hicrində,
Sərgəştə məcnun tək qəm-ələmim var.

Hüsnün görcək oldum valehi-heyran,
Müjgan kirpiklərin qətlimə fərman,
Eşqin mərəziyəm, dil şikəstə can,
Göz yolda həsrətəm, ahi-zarım var.

Aşiq gözər məşuqunun elini,
Bülbül də dövr elər gülşən gülünü,
Əgər sorsan bu Dilsuzun halını,
Didarın görməyə intizarım var.

Qarı məktubu götürüb özünü yetirdi Xəzangülün otağına. Naməni Xəzangülə verdi. Xəzangül naməni açıb oxuyanda pərvanə misal oda yanb dərindən bir ah çəkdi. Kağız-qələm alıb namənin cavabını belə yazdı:

Dərdli Dilsuz, çəkmə dərdü qəm, ələm,
Seyrəqib kəsibdi aranı neynim?
Yaralı ahuyam, gəzmək istərəm,
Səyyadım tutubdu bərəni, neynim?

İntizar çəkməkdən gəldim amana,
Kaş ki, gəlməyəydim mən bu cahana,
Bilsə Əbdülkəbir, boyayar qana,
Mən yazığı, bəxti qaranı, neylim?

Xəzangül həsrətdi seyri-səfaya,
Zülm altında düşdüm yaman cəfaya,
Ədalət yox, edə rəhm binəvaya,
Dönsün çərxi-fələk dövranı, neynim?

Sözünü tamam edib, naməni qarıya verib dedi:

– Dilsuza deynən Əbdülkəbir qadağan edib, bir kənara çıxma bilməyirəm. Hərgah fürsət olsa görüşərik.

Qarı naməni götürüb Dilsuza yetirdi. Dilsuz namənin məzmunun biləndən sonra ah çəkib öz-özünə dedi: “Yarəb, görəsən ədalətli bir adam varmı ki, bu zülmün intiqamını o zalımdan alsın?”

Bir gün Xəzangül anasına dedi:

– Ana, qəlbim çox pərişandı. Dur gəzək, bəlkə fikir qəlbimdən dağıla.

Anası razı oldu. Onlar bir neçə çarşı ilə gəzə-gəzə gəlib Dilsuz olan məhəlləyə yetişdilər. Xəzangül dedi:

– Ana, şəhərin hakimi Əbdülkəbirin yoldaşlarından Dilsuz adlı cavan bir oğlan bu görünən qəsrədə olur. Gəl gedək bir az onunla söhbət eləyək.

Mələknisə razı oldu, gəldilər Dilsuzun yanına. Dilsuz onları görcəyin qalxıb pişvaza çıxdı, təzim edib mənzilə gətirdi. Sazı alıb sözə başladı:

Başına döndüyüm ay Mələknisə,
Əcəb saldın bizi yada, xoş gəldin!
Dərdli canım yolunuza sadağa,
Əcəb saldın bizi yada, xoş gəldin!

Sən pərisən, qızın mahi-tabandı,
Alışıb bu cismim odlara yandı,
Bir cüt mələk gəlib, bizə mehmandı,
Eylərəm canımı fəda, xoş gəldin.

Dilsuzam, qalmışdım qəm otağında,
Üstümə gəldiniz dost sayacağında,
Könlümün tənəzzül, viran çağında,
Əcəb saldın bizi yada, xoş gəldin!

Dərdli Dilsuz istəmirdi ki, Mələknisənin yanında sirri zahir olsun. Məşuqunun əhvalını pozğun görüb, yenə sözə başladı:

Ala gözlü nazlı dilbər,
İnciməyin çağtı deyil.
Özü eşq əhli dərdimənd,
İnciməyin çağtı deyil.

Eyləmə dərdimi tüğyan,
Sırrımı eyləmə bəyan,
Möhtərəmdi səndən anan,
İnciməyin çağtı deyil.

Könlüm dop-dolu alqandı,
Yazan qələm oda yandı,
Bu Dilsuz sizə qurbandı,
İnciməyin çağtı deyil.

Mələknisə onların bu söhbətlərindən aşıq-məşuq olduqlarını bilib, çox şad oldu. Hər üçü hakimin şərrindən xilas olmaları barədə danışmağa başladılar.

Bu zaman Mehrab Xəzangülün qəsrinə gəldi, gördü ki, Xəzangül evdə yoxdu. Hər tərəfdən soraq ala-ala gəlib Dilsuzun qəsrinə yetişəndə ayaq saxlayıb qulaq asmağa başladı. Gördü ki, onların danışdığı sözlər Əbdülkəbirin bədinədi. O saat anladı ki, Xəzangül Dilsuza bənd olubdu. Özünü yetirdi Əbdülkəbirin yanına, eşitdiyindən bir qədər də artıq ona nəql elədi. Əbdülkəbir bu sözləri eşitcəyin işıqlı dünya gözündə qaraldı. Dedi:

– Ey Mehrab, həmişə mənim dərdimə çarə sən eləyirsən, bu iş də çarə elə! Əgər indi cəllad göndərüb Dilsuzu gətirib işgəncə versəm, camaat bunu eşidib mənə töhmət edər. Odur ki, buna tədbir lazımdı.

Haramzada Mehrab dedi:

– Ey hakim, niyə belə işlərdə aciz qalırsan. Özün bilirsən ki, sənin vilayətində Cəbəl dağında haramılar məskən salıblar. Dilsuzu göndər getsin, onların əlində həlak olsun.

Hakim bu sözü bəyəndi. Adam göndərüb Dilsuzu çağırtdı, dedi:

– Ey Dilsuz, Cəbəl dağında məskən salan haramılar camaata çox əziyyət verir. Sənə bir dəstə qoşun verim. Bu gecə gedib onları qırıb gələrsən. Əgər məğlub olub qayıtsan, o vaxt qətlinə fərman verəcəyəm.

Dilsuz nə qədər bəhanə gətirdisə, heç bir faydası olmadı.

Əbdülkəbir qoşun əhlinə gizlicə tapşırırdı ki, Dilsuzu haramıların arasında qoyub qaçsınlar. Qoşun əhli qorxusundan bir söz demədi. Amma ürəklərində deyirdilər: “Haşa, hardan belə iş olar ki, Dilsuz kimi mürvət sahibi, xoş əxlaq adamı ölüm girdabında qoyub, binamusluq eləyib qaçaq”.

Dilsuz mənzilinə gəlib qəmli-qəmli hazırlaşırırdı. Yüz min xəyal qəlbində dolanıb dünya gözüne dar olmuşdu. Öz-özünə deyirdi: “Kaş, nə ola idi, mən bu əcəl bazarına gedən çağında Xəzangülü görəydim”. Birdən Reyhan qarı yadına düşüb özünü yetirdi onun yanına, dedi:

– Özünü yetir Xəzangülə, deyinən ki, dayanmayıb mənim mənzilimə gəlsin; əgər bir saat ləng gələrsə, daha mənim üzümü görməyi qiyamətə qaldı. Dilsuz üstəlik bu məzmununda bir məktub da yazdı:

Namə, yetiş yar yanına,
Əvvəl, başdan salam elə!
Yalvar, düş əl-ayağına,
Ərzi-halım, bəyan elə!

Canım namə, sən əl çəkmə,
Yarsız bizə doğru gəlmə,
Deynən zalım, rəva görmə
Həsret qala bülbül gülə.

Məgər bu halımı bilmir?
Dilsuzun halına qalmır.
Canım neçün vaxtsız ölmür?
Çəkir qəm, ahu-zar belə.

Qarı məktubu götürüb özünü Xəzangülün qəsrinə yetirdi. Qız naməni oxuyub fəğan etdi, anasından rüsxət alıb, qarı ilə Dilsuzun mənzilinə gəldilər. Xəzangül salam verib cavab aldı, dedi:
– Dilsuz, gecənin bu vaxtında bu nə dava hazırlığıdı?
Dilsuz dərđini görək nə cür bəyan etdi:

Başına döndüyüm gözəllər xanı,
Salıblar dərmanatsız azara məni,
Yusif tək düşmüşəm Misrin çahinə,
Satmağa göndərir bazara məni.

Dad eylərəm çərxi-fələk əlindən,
Qurtarmadım müxənnəsin felindən,
Cida saldı zalım bülbül gülündən.
Məcnun tək etdi avara məni.

Əbdülkəbir hökmün rəvan elədi,
Haramı cənginə sərvan elədi,
Dilsuzun qətlinə fərman elədi,
Vüsalından atdı kənara məni.

Aldı Xəzangül cavabında:

Zalımda zülm olar, haqda ədalət,
Mədəd Allah, özün bir imdad elə!
Qəvi düşmən çəkir yaman ədavət,
Mədəd Allah, özün bir imdad elə!

Göy üzü buluddu, bəd oldu hava,
Görməyibdi Dilsuz cəng ilə dava,
Haqq özü yetişsin bu dəmdə hova,
Mədəd Allah, özün bir imdad elə!

Ahu kimi səhra olar məskənim,
Əhdimdən dönmərəm ta çıxıx canım,
Xəzangüləm, ərşə çıxıb fəğanım,
Mədəd Allah, özün bir imdad elə!

Aldı Dilsuz:

Nazlı dilbər, çox ağlama,
Halal elə, hümmət elə!
Başına qara bağlama,
Halal elə, hümmət elə!

Harda qaldı mənim elim?
Qanlı cəngə düşdü yolum,
Güman olmaz ki, sağ gəlim,
Halal elə, hümmət elə!

Dilsuzam, kamım almadım,
Ölüb yanında qalmadım,
Bir gecə mehman olmadım,
Halal elə, hümmət elə!

İki aşiq-məşuq vidalaşdılar. Xəzangül ağlaya-ağlaya qəsrinə gəldi. Dilsuz da əlli nəfərlik qoşunla yola düşdü. İki gün, iki gecə yol gedib Cəbəl dağına çatdı. Haramılar həmin dağda bir zağada məskən salmışdılar. Gündüzlər qəsrleri, karvanları çalıb-çapıb gətirib oraya yığdırlar. Dilsuz bir adam göndərdi, haramıların yerini öyrənib qoşunu sakit elədi. Gecə oldu, qoşunu dörd yerə böldü. Sühə kimi hər kəs öz yerində durdu. Elə ki, sabah açıldı, haramılar yerlərindən durub gördülər ki, hər tərəfdən mühasirə olunublar. Dava etməyə məcbur oldular. Haramıbaşı bu qoşunu çox hesab edib, ehtiyat elədi, Dilsuza dedi:

– Ey qoşun sərkərdəsi, hərgah mərd-mərdana iyidsənsə, gəl bu gün ərəbi dava eliyək. Mərdinən namərd məlum olsun.

Dilsuz bu sözü eşidib atının ziltəngini yeddi yerdən möhkəm bağlayıb quş kimi atın üstündə qərar tutdu. Misri qılınc, nizə götürüb meydana çıxdı. Meydanı sərpa dolanıb atının cilovunu çəkib durdu. Ərəb rəsmi ilə qabaqca cəng havasında söz deməyə başladı:

Aldı Dilsuz:

Yoldaşlarım, bu gün meydan mənimdi,
Bu cəngi-cəngana heç kəs gəlməsin.
Məhəmməd haramı bimirüvvətdi,
Bu cəngi-cəngana heç kəs gəlməsin.

Aldı Məhəmməd haramı:

Gəl görüm, gəl görüm şahbaz şikarı,
Bu meydana gələn baş verib gedər.
Təng edərəm sənə bu ruzigarı,
Bu meydana gələn baş verib gedər.

Aldı Dilsuz:

Şir kimi meydanda edərəm cəngi,
Bu meydanda sənə tutaram həngi,
Çalaram qılıncı, vurram xədəngi,
Bu gün bu meydana bir kəs gəlməsin.

Aldı Məhəmməd haramı:

Şəhrzarda bu dəm pəhləvan mənəm,
Əzrayıl tək çalıb can alan mənəm,
Qırıb bu meydanı boş qoyan mənəm,
Cəngimə ilişən leş qoyub gedər.

Aldı Dilsuz:

Mən Dilsuzam, talan sallam elinə.
Zənən kimi hənək gəlmə dilinə,
İyidsən, qılıncı sən al əlinə,
Namərd olan bu cəngana gəlməsin.

Aldı Məhəmməd haramı:

Pəhləvanlar gəlib dəstimdə zara,
Şahinşahlar çəkib əlimdən nala,
Məhəmməd zərbindən qaçarsan hara?
Bu meydana gələn baş verib gedər.

Əllərini qılıncın dəstinə yetirib qılabından çəkdilər, hər ikisi qalxanı başına çəkib bir neçə zərbə vurdularsa da, qılıncdan kar olmadı. Əl atıb nizələrini götürdülər. Nizədən də murad hasil olmadı. Atlarından enib bir-birinin kəməmindən yapışib küştü tutdular, o qədər çalışdılar ki, bədənələrindən qan-tər axdı. Axırda Dilsuz Məhəmməd haramını götürüb yerə vurdu. Əl atıb belindən xəncərini çəkib onun başını kəsdi. Sonra Dilsuzun dəstəsi haramıları tamamilə dağıtdı. Onların məskən etdiyi zəğada hər nə var idisə, qarət edib yola düşdülər. O gün yol qət edib axşam yaylağa yetişdilər. Dilsuz oradan bir adamla Şəhrzar hakimi Əbdülkəbirə haramıların qırılmağını yazıb göndərdi.

Qoy bunlar bu yaylaqda qalmaqla olsunlar, bir neçə kəlmə eşit Əbdülkəbirdən. Elə ki qasid məktubu gətirib Əbdülkəbirə verdi, Əbdülkəbir oxuyub məzmununu bilcəyin işıqlı dünya gözündə qaranlıq oldu. Öz-özünə dedi: “Dilsuz bu fəthi edib haramıları qırdı, bunun qabağında mən dura bilməyəcəyəm”. Xəzangülü, anası Mələknisəni yanına çağırıb dedi:

– Yaylaq mövsümüdür. Bu gün yaylağa köçərsiniz. Hərgah bu gün köçməsəniz, zülmümə giriftar olacaqsınız.

Mələknisə qızı Xəzangüllə yaylağa yola düşdü. Yolda qız bir bəhanə ilə ayrılıb özünü Reyhan qarının komasına yetirdi, dedi:

– Ana, bir kağızım var, görək Dilsuza yetirəsən.

Qarı əlini göz üstə qoyub dedi:

– Qızım, nə minnəti var, baş üstə.

Aldı Xəzangül, görək nə yazır:

Başına döndüyüm vəfalı Dilsuz,
Səndən sonra bir gəl gör, nələr oldu.
Girdabda qalmışam zalım əlində,
Taqətim qırılıb dərbədər oldu.

Necə tab gətirim mən belə dağa?
Vüsəlindən yaman düşdüm irağa,
Yükləndi qəfiləm, yollandı dağa,
Heyf ki, zəhmətim tez hədər oldu.

Əcəl yetməz, mən də ölüb qurtaram,
Bir saat səbrim yox, eyləməm aram.
Çəkmədi bu zülmü heç Əsli, Kərəm,
Xəzangül bu zülmə tab edər oldu.

Qoy onlar getməkdə olsunlar, bir neçə kəlmə də eşit Dilsuzdan.
Kağız yazıb Əbdülkəbirə göndərəndən sonra köç eləyib ikinci mənzildə,
bir çayın kənarında düşdülər. Dilsuzun səbri, qərarı kəsilib, ixtiyarı əlin-
dən getmişdi. Nigaran qalıb yollara baxırdı, gördü Şəhrzad tərəfdən bir
qafilə gəlir. Qəlbi şad olub, adam göndərdi, qafilə başçısını yanına ça-
ğırtdı, görək ona nə dedi:

Başına döndüyüm ay Xəyyat əmi,
Bəyan elə görüm, hardan gəlirsən?
Sinəmi dağlayıb hicranın qəmi,
Bəyan elə görüm, hardan gəlirsən?

Xəyyat cavabında dedi:

Başına döndüyüm dərddə cavanım,
Yük tutuban Şəhrzardan gəlirəm.
Pünhan sözün mənə gəl elə bəyan,
Yük tutuban Şəhrzardan gəlirəm.

Aldı Dilsuz:

Bir xəbər ver mənə o Şəhrzardan,
O şəhrin ziynəti o gülüzardan,
Qovğadan, həm cəngdən, həm simi-zərdən,
Söylə xacəm, söylə, hər nə bilirsən.

Aldı Xəyyat:

Gəl qulaq as Xəzangülün çağına,
Hakim sürgün etdi Məzə dağına,
Qayıt sən də, getmə qəm otağına,
Çox çəkərsən dərddə pünhan, bilirəm.

Aldı Dilsuz:

Dilsuzam, edərəm ah ilə zarı,
Bir kəsım yox, kömək ol mənə, tarı!
Kənara saldılar vəfalı yarı...
Müşküllər həll edən, özün görürsən.

Aldı Xəyyat:

Sənə qurban olsun Xəyyatın canı,
Eyləmə ahu-zar, çəkmə amanı,
Bu dərdinin olsa hərgiz dərmanı,
Haqdan savay yoxdu çarə, bilirəm.

Dilsuzun dərdi, qəmi həddən ziyadə olub, fikir dəryasına qərq oldu.
Baharın tərəvətli vaxtı idi, rəngbərəng çiçəklər yer üzünü bəzəmişdi.
İnsanların qəlbi açılıb hər kəs həvəslə bir işə məşğul idi. Bülbüllər gülüs-
tanda cəh-cəh vurub, gül ətrafında gərdiş edirdi. Binəva Dilsuz baharın
bu gözəl çağını görüb bir daşın üstündə əyləşdi, görək nə dedi:

Bahar fəsli yenə cənnətə bənzər,
Açılıb gülləri xəndan olubdu.
Havadakı quşlar tamam sərbəsər,
Kimi oxur, kimi seyran olubdu.

Çaylar aşıb gedir bəhri-ümmana,
Baxdıqca açılır qəlbim hər yana,
Nə xoş mənzərədi, dönüb rizvana,
Boyanıb yer üzü əlvan olubdu.

Bülbül gül üstündə əyləyir səda,
Hər kəs öz işinə olub amada,
İnsanlar tamamən çatır murada,
Yetibdi mətləbə şadan olubdu.

Bir yanda əkinçi əkir zəmini,
Bostançı bostanı, gülçü gülünü,
Baharın işrətli bu xoş dəmini,
Gördü gözüm, qəlbim al qan olubdu.

Dilsuz üçün dünya olubdu zindan,
Ciyərim qan, çeşmim olubdu giryan,
Bu müşkül dərdimə kim edər dərman,
Bahar ömrüm bir zimistan olubdu.

Gecəni qalıb, sabahı qoşun əhli ilə atlarına suvar olub, Əbdülkəbirin divanxanasına gəldilər, tamam əhvalatı nağıl etdilər. Əbdülkəbir Dilsuzun bu şücaətinə həsəd aparıb hər növ hiylə axtardı ki, Dilsuzu yox etsin. Dilsuz xudahafiz edib öz mənzilinə gəldi, qəmə mübtəla oldu. O biri tərəfdən Xəzangül Dilsuzun sağ-salamat gəldiyini eşidib, Dilsuza belə bir namə yazdı:

Mən ha öldüm zülm, sitəm əlindən,
Dad sənin əlindən, aman, ayrılıq!
Zimistan çəkərəm Məzə dağında,
Olubdu əhvalım yaman, ayrılıq!

Cismim yandı narə misli pərvanə,
Zülm oxuna qoydum sinəm nişana,
Bezikmişəm səndən axır zamana,
Üzür məni axır zaman, ayrılıq!

Dağlar yanır mənim qəm ataşımndan,
Səllər axır gözlərimin yaşından,
Hərdən-hərdən ağlım uçur başımndan,
Nə din qoydun, nə də iman, ayrılıq!

Zalım məni sürgün etdi elimdən,
Zülminən damənin üzdü elimdən,
Bu ayrılıq yaman oldu ölümədən,
Oldu əlif qəddim, kaman, ayrılıq!

Xəzangülün çox artıbdı məlalı,
Müqəvvadı, deyil dağlar maralı,
Çıxmır bu can, sənsiz yamandı halı,
Yoxdu sağlığım güman, ayrılıq!

Payız fəsli yetişdi. Yaylaqdan arana köçən zamanı Mələknisə də köçüb şəhərə gəldi. Amma Əbdülkəbirin qorxusundan Xəzangülü gətirmədi.

Bir müddətdən sonra Xəzangül Məliktoş və başqa qızlarla qafilələrini düzəldib şəhərə rəvan oldular. Gizli gəlib şəhərə çatdılar. Xəzangülün gəlməsindən Əbdülkəbirin xəbəri olmadı. Hər iki aşiq-məşuq bir-birini görməyə fürsət axtarırdılar. Bir gecə Xəzangül qarının yanına getdi. Qarı Xəzangülü görcəyin üzündən-gözündən öpüb dedi:

– Qızım, nə əcəb gecə vaxtında bizi yada salıbsan, xeyirdimi?

Qız dedi:

– Ana, neçə müddətdi ki, Dilsuzdan ayrı düşmüşəm, nə olar ki, bir məktubum var, onu Dilsuza yetirəsən.

Qarı bu sözü eşidib, əlini gözünün üstə qoydu. Dedi:

– Yaz, məktubu sabah Dilsuza çatdıraram. İndi Dilsuzun yanına getmək olmaz. Çünki Əbdülkəbir küçələrə qarovul qoydurub.

Qarı sözünü tamam edəndə Xəzangül qələm-kağız götürüb bu məzmununda bir məktub yazdı:

Bu məktubu yazdım qanlı yaşımdan,
Uzaq yolları mən pünhana gəldim.
Nələr keçdi gəl söyləyim başımdan,
Təbibsən, dərdimə dərmana gəldim.

Oxuyub naməni halım bilginən,
Demək olmaz bu dərdimi dilinən,
İntizar çəkərəm, durma gəlginən,
Axır hicr əlindən əfgana gəldim.

Xəzangüləm, gəzdim bu gecə hər yan,
Düşmənin xofindən mən zarı-giryan,
Didarın bir görüb, onda verrəm can,
Sığımb bir həqqi-sübhanə gəldim.

Kağızı yazıb qarıya verdi, özü yüz qorxu içərisində mənzilinə gəldi.

Sabah açıldı, qarı yerindən qalxıb getdi Dilsuzun mənzilinə. Gördü ki, Dilsuz mənzilində yoxdu. Soruşdu, dedilər ki, Dilsuz divanxanada Əbdülkəbirin yanında. Qarı divanxanaya tərəf gedib nə gördü? Gördü ki, qarovullar hər tərəfi tutublar. Hakimin mənzilinə getmək mümkün deyil. Əlacsız qalıb, qayıdıb gəldi evinə.

Axşamçağı gördü ki, Mirzə Dana ilə Dilsuz gəlirlər. Qarı öz-özünə dedi: “Bundan yaxşı fürsət olmayacaq, aparıb naməni verim!.. Qarı bil-

mədi ki, Mirzə Dana Dilsuza Xəzangülün işlərinin düzəldilməsinə mane olur.

Mirzə Dananın yanında Xəzangülün kağızını ona verdi. Dilsuz naməni alıb istədi ki, pünhan etsin. Mirzə Dana işi anladı, dedi:

– Dilsuz, ver görüm nə məktubdu, onsuz da mətləbi bilirəm. Ver kağızı oxuyum.

Dilsuzun mənzilinə gəlib əyləşdilər. Mirzə Dana naməni oxuyub, aldı görək nə dedi:

Başma döndüyüm gül üzlü cavan,
Gəl düşmə bu işə, çox zavalı var.
Eşit nəsihətim, olma kəm xəyal,
Bu sevdanın böyük qeylü-qalı var.

Dilsuz cavabında dedi:

Mehribanım, həm zəbanım, ay Mirzə,
Qorxu, xətər, qeylü-qalı nədəndi?
Ağah elə məni bu pünhan sirdən,
Dərdi-bəla, həm zəvalı nədəndi?

Aldı Mirzə Dana:

Ey cavan, düşmüşən eşqin gölünə,
Uyma gözəllərin fitnə-felinə,
Aşiq olma bu bağçanın gülünə,
Xarın qismətidi, başqa yarı var.

Aldı Dilsuz:

Mən Dilsuzam, haqdan dilək dilərəm,
Yardan qeyri-özgəsini neylərəm,
Eşq oduna yandı o yazıq Kərəm,
Oda yanmaq rəsmi rəvanədəndi.

Mirzə Dananın dediyi sözlər Dilsuza əsər etmədi.

Bir neçə gün aradan keçdi, Xəzangül gördü ki, şəhər əhli tamam yuxuya gedib, amma Dilsuzun qəsrindən şam işığı gəlir, yavaş-yavaş onun yanına getdi. İki aşiq-məşuq qol-boyun oldular. Dərdləşdilər. Dilsuz görək nə dedi:

Başına döndüyüm ay huri-nisbət,
Qədəm qoyub bu diyara xoş gəldin.
Mən mərizə verdin şəfayi-rəhmət,
Can almağa bu diyara xoş gəldin.

Aldı Xəzangül cavabında:

Şükür haqqa, gördüm gül camalını,
Sağaldı qəlbimdə yara, xoş gördük.
Məcnunsuz Leyli tək dağlar gəzirəm,
Məni bikəs, baxtı qara, xoş gördük.

Aldı Dilsuz:

Dağlar damənindən su olar carı,
Açıldı, könlümün getdi qubarı,
Yada saldım mən tək qəmli bimarı,
Alagözlü, zülfün qara, xoş gəldin.

Aldı Xəzangül:

Dərdimi artırıb həzar yüz edən,
Şahzadələr şahı, özü gül bədən,
Nə müddətədi yarın tərək edib gedən,
Eyləyəm bu sinəm yara, xoş gördük.

Aldı Dilsuz:

Söylə, bu Dilsuza dərdi-dilindən,
Cida düşdüm vətənimdən, elimdən,
Əziz vəfadarım, bil ki, dilimdən,
Uf deməm çəksələr dara, xoş gəldin.

Aldı Xəzangül:

Asta danış, müxənnəslər bilməsin,
Nə gəldi başıma kafir görməsin.
Xəzangül dərdinin hansı birisin
Nə söyləsin sən bimara, xoş gördük.

Sonra dərdləşməyə başladılar.

Aldı Dilsuz:

Nə müddətdi yarım, eşqin əsəri,
Salıbdı qaralmaz odlara məni.
Bir söz deyim qəbul elə, de bəli,
Çəkmə zülflərindən o dara məni.

Aldı Xəzangül:

Büsati-işrətdə, xəlvət xanada,
Sirri-pünhan bəyan etmək çağıldı.
Vəchi nədi, nə eşitsən iradə?
Yar yarım haqqına yetmək çağıldı.

Aldı Dilsuz:

Səndən iltimasım budu, cavan yar,
Bu zalım əlindən eyləyək fərar,
Düşmənin əlində gəl olmayaq xar,
Gəl gözlətməginən bahara məni.

Aldı Xəzangül:

Bax necə yol versin namus, qeyrət, ar,
Düşmənin xofundan biz edək fərar,
Sığıl girdikara, tapginən qərar,
Zülmə dözüb, səbr eləmək çağıldı.

Aldı Dilsuz:

Dilsuz səhv edirsə bağışla, yarım,
Çaşıb gedib vallah, əqli-kəmalım,
Bir çarə qıl mənə, gəlsin qərarım,
Yar, öldür, qoyginən məzara məni.

Aldı Xəzangül:

Xəzangülün qəddi kamana bənzər,
Sözün, əqlin vallah, Loğmana bənzər,
Səndən qabaq qismət mənimdi məzar
Alıb bu xanəndə bitmək çağıdı.

Elə ki, söz tamama yetişdi, Xəzangül yüz dilnəvazlıq vədələr ilə
Dilsuza təsəlli verdi. Hər növ söhbətlər araya gətirdilər.

Aldı Dilsuz:

Olubdu bağban sərməst,
Görün bağın havasından.
Açılmış bülbülün könlü
Gülün zövqi-səfasından.

Aldı Xəzangül:

Şanlı, ziynətli otaqlar
Olubdu rizvan bu gecə.
Gül qurtarıb xar əlindən,
Bülbülə mehman bu gecə.

Aldı Dilsuz:

İçib şərabı məst oldum,
Ləblərindən busə aldım,
Səndəl üstə şamı saldım,
O da eşqin sevdasından.

Aldı Xəzangül:

Eşqin badəsini içdim,
Nə yaxşı kama yetişdim,
Cənnəti ələyə düşdüm
Mən, bura pünhan bu gecə.

Onlar burada qalsınlar, bir neçə kəlmə eşit bazarın darğasından.

Gecə bir neçə fərraş darğa ilə məhəllələri dolanırdı. Gördülər Dilsuzun evindən işıq gəlir. Gəlib pəncərədən baxıb gördülər ki, Xəzangül ilə Dilsuzdu. Eşqin zövqündən məst olublar. Darğa bunların bu aşiqanə söhbətini eşidib fərraşlar ilə geri qayıtdılar. Darğa bilirdi ki, Əbdülkəbir Xəzangülə bənd olmuşdu, qızın Dilsuzla görüşməyini qadağan elədiyini də bilirdi. Yoldaşlarına dedi:

– Gəlin qayıdaq, Dilsuzu, Xəzangülü dəstgir edib Əbdülkəbirə verək. Yoldaşları qoymadılar.

Sabah oldu, darğa tez özünü yetirdi Əbdülkəbirin yanına. Gecə Dilsuzla Xəzangülün bir yerdə olmasını, birə yüz artıq da üstünə qoyub tamam Əbdülkəbirə nağıl elədi. Əbdülkəbir bu bədxəbəri eşitcəyin qəzəbnak olub, dünya gözündə tarımar oldu, səslədi:

– Cəllad! Cəllad!

Cəlladların səkkizi birdən gəlib dedilər:

– Hakim, bizim üçün nə qulluq!? Kimin qətli fərmandı? Elə boynun vuraq ki, bir qətrə qanı yerə dammasın.

Əbdülkəbir dedi:

– Bu saat Dilsuz haradadırsa, dəstgir edib mənim hüzuruma gətirin!

İki cəllad yola rəvan olub, özlərini yetirdilər Dilsuzun qəsrinə, qapını açıb içəri daxil oldular. Dilsuzu tutub apardılar. Əbdülkəbir Dilsuzu görəcəyini qəzəblənib dedi:

– Cəlladlar, onun başını bədənindən cida edin!

Cəlladlar bu sözü eşitcəyin, istədilər ki, Dilsuzun boynunu vursunlar. Dilsuz bu müşkül çağında hər tərəfə göz dolandırıb bir harayına yetişən görməyib, dedi:

Başına döndüyüm ədalət hakim,
Gəl tökmə qanımı, aman günüdü!
Bildir xalqa nədi mənim günahım,
Öldürmə günahsız, aman günüdü!

Dünyada etmədi bu zülmü Şəddad,
Nə Firon, nə Nəmrud, a zalım cəllad,
Nə etmişəm sənə, mən qəlbi naşad,
Öldürmə günahsız, aman günüdü!

Qalmaz bu dünyada zülm, ədavət,
Artıq yetər bir gün həqqi-ədalət,
Bağışla Dilsuzu, vergilən möhlət,
Sürgün et elindən, aman günüdü!

Hakimin yanında olanlar tamam iltimas etdilər:

– Ay Əbdülkəbir, Dilsuzun qətlindən keç, öldürmə, başqa vilayətə sürgün elə. Biz bilirik ki, nə üçün Dilsuzu həlak edirsən. Əgər qeyri-vilayətin hakimləri bu barədə adam qətlə yetirməyini eşitsələr, sənə böyük töhmət edərlər. Padşahlar arasında başını yuxarı qaldıra bilməzsən.

Əbdülkəbir bu sözləri eşidib xeyli fikrə getdi. Baxıb gördü ki, həqiqətən yaxşı sözdü, qəbul edib, Dilsuzu verdi iki nəfər cəlladın əlinə, dedi:

– Bu bədbaxtı aparıb mənim torpağımdan çıxardıb gəlin.

Cəlladlar Dilsuzu əsir kimi qabaqlarına qatıb getməkdə olsunlar. Bir neçə kəlmə eşit Xəzangüldən. Xəzangül bu bəd xəbəri bilcəyin öz otağında şivən edib, ah-zarlığa başladı.

Aldı Xəzangül anasına dərdi-dilini, görək nə cür dedi:

Başına döndüyüm, ana,
Şikayətim kimə deyim?
Qaldım burda yana-yana,
Şikayətim kimə deyim?

Qəm xörəyim, qüssə suyum,
Dərdimi mən kimə deyim?
Öz əlimlə yıxdım evim,
Şikayətim kimə deyim?

Könlüm dopdolu al qandı,
Yazan qələm oda yandı,
Zülm asimana dayandı,
Şikayətim kimə deyim?

Mələknisə dedi:

– Qızım, hərçənd zülm, sitəmdəsən, amma niyə bu qədər pərişanlıq edirsən?

Xəzangül dedi:

– Ana, qoy deyim nə üçün pərişan-hal olub ağlayıram:

Baxtdı iqbal döndü yana,
Yaman oldu halım mənim!
Ciyərim döndü al qana,
Yaman oldu halım mənim!

Bahar olcaq açar güllər,
Yanın dolanar bülbüllər.
Pozuldu süsən-sünbüllər,
Cida düşdü yarım məndən!

Əbdülkəbir gör neylədi,
Xəzangül bağrın peylədi,
Dilsuzu sürgün eylədi,
Artdı ahu-zarım mənim.

Mələknisə əhvalatdan xəbərdar olanda qəmgin olub, Xəzangüle təsəlli verdi, dedi:

– Qızım, ah-zarlıq eləmə, əgər qismətdirsə öz baxtın yar olacaq, muradına çatacaqsan.

Xəzangül gecə-gündüz qəm dəryasına qərq olub səbri-qərarı kəsilmişdi.

Əbdülkəbir Dilsuzu sürgün edəndən sonra bir neçə nəfər fərraş göndərib Xəzangülü yanına çağırırdı, dedi:

– Ay biədəb, haçan məndən izin aldın ki, Məzə yaylağından köçüb gəldin. Şəhrzarda belə işlər gördün? Məgər mənim əzabımdan qorxmadın?

Qəzəbnak olub istədi Xəzangülü qətlə yetirsin, sonra fikir elədi ki, zənən tayfasını öldürmək qəbih işdi. Xəzangül bu namünasib hərəkəti, bə zülmü Əbdülkəbirdə görüb az qaldı qeyzindən həlak olsun. Baxıb gördü ki, bir kömək yoxdu, aldı görək nə dedi:

Dad əlindən sənin, çərxi-sitəmkar,
Yetişmişəm cana ədalət, haray!
Eylədin zülm ilə məni xunciyər,
Yetişmişəm cana ədalət, haray!

Eyləmişən zalım, dəstigir məni,
Salmısan zindana sən əsir məni,
Yandırıb elədin xakizər məni,
Yetişmişəm cana ədalət, haray!

Xəzangülü saldı Yüsif tək çaha.
Eyləmə bu zülmü, bax bir Allaha,
İncitmə sən məni, batma günaha,
Yetişmişəm cana ədalət, haray!

Əbdülkəbir dedi:

– Ey Xəzangül, gəl sən bu gündən mənim nikahımı qəbul elə, Dilsuzu da qaytarım vilayətinə. Sən də, mən də asudə olub vüsalmıza yetişək.

Xəzangül dedi:

– Ey Əbdülkəbir, gələcək bahar fəslini sənə vəd vermişəm, bir gün də əskik olsa, qəbul etmərəm.

Əbdülkəbir bu sözdən acıqlanıb dedi:

– Zənən tayfasında hardan bu cürət ki, ölüm bazarında öz bildiyi fikri unutmayıb dursun. İxtiyar məndədi, istəsəm bu gündən gətirib özümə mal edərdəm.

Xəzangül dedi:

– İndi elə tənqə gəlmişəm ki, belə bir sağlıqdan ölüm yaxşıdı. İxtiyarın var, istərsən öldür.

Əbdülkəbir baxıb gördü ki, fikri işə keçəsi deyildi. Əmr elədi, bir xalı otaqda Xəzangülə yer verib, məhbus misalında saxlatdı. Ancaq Xəzangülün yanına yoldaşlarının və anası Məliknisənin gəlmələrini qadağan eləmədi.

Bu minvalla qış mövsümü keçib bahar fəslə yetişdi. Novruz bayramı günü şəhərin qız-gəlini bəzənib Əbdülkəbirin yanına gəldilər, dedilər:

– Əbdülkəbir, izin ver Xəzangül bizimlə gəzməyə çıxsın.

Əbdülkəbir icazə verdi. Xəzangül qanadı sınımış quş kimi qızlarla gedib gülüstanları gəzdi. Qızlar gəzə-gəzə yetişdilər o bağa ki, vaxtilə Dilsuz ilə Xəzangül bu yerdə görüşüb, bir-birinə aşıq-məşuq olub, əhd-peyman etmişdilər. Xəzangülü dərd-qəm aldı, sərçəşmənin başında əyləşib zar-zar ağladı.

Qızların hərəsi bir tərəfə gəzib gül, nərgiz dərirtilər. Bülbüllər güllərin üstündə nəğməzar olub dövr edirdi. Yeni açılmış çiçəklər gülüstani xoş mənzərəli idi. Binəva Xəzangül bunlara nəzər salıb bu sözləri deməyə başladı:

Məhlul könlüm, gəl seyr etmə bu bağı,
Əlin yardan üzən yerdə güllü bağı.
O yar ilə sənəin əhdi-peymanın
Bərhəm edib pozan yerdə güllü bağı.

Gözəllər köksündə sərxoş gəzəndə,
Gül nərgizin dəst tutub üzəndə,
Qəza qələm alıb yazı yazanda
Bəxtin qara yazan yerdə güllü bağı.

Əcəb mənə etdi qəmin dustağı,
Səndə gəzən hanı, gəlməz sorağı,
Xəzangül bağırının sağalmaz dağı,
Çəkib çarpaz düzən yerdə güllü bağı.

Mələktovus dedi:

– Bacı, dərindən mənə məlumdu, ancaq təsəlli ver özünə, bu gün əziz gündü, səyahətə varmışıq.

Xəzangül cavab verdi:

Yetişibdi bahar fəslə,
Gəzib gülüstana baxdım.
Süsən-sünbül, lələ əlvən,
Qönçə, gül reyhana baxdım.

İtirmişəm bülbülümü,
Hər bülbül qucar gülünü,
Fələk, kəsəydin əlini,
Niyə yazdın fəna baxtım?

Dünya mənə dar olubdu,
Baharım zindan olubdu,
Sevgilim harda qalıbdı,
Nə yatıb, oyana baxtım?

Xudaya, sən yetiş dada,
Xəzangül şəninə fəda,
Dilsuz məndən düşüb cida,
Göz dünyanı, yana baxdım.

Qızlar Xəzangülə təsəlli verib Şəhrzara gəldilər. Hər kəs öz aram-
gahına gedib fərağat oldu.

Xəzangül məhbus misalında ah-zarlıqla həyat keçirməkdə olsun,
indi eşit vilayətin padşahından.

Vilayətin padşahından Əbdülkəbirə əmr gəldi ki, sən Dərbəndə
hakim təyin olunduğundan, Şəhrzari boşlayıb ora gedərsən, yerinə özgə
hakim göndərirəm.

Bu xəbəri Əbdülkəbir eşidib öz əmirlərini, nayiblərini, xidmət əhlini
başına cəm edib bu əhvalatı nağıl elədi. Əmr elədi ki, mirqəzəblər, qu-
lamlar köç tədarükünü görsünlər. Bir xadim göndərüb Xəzangülü tələb
etdi. Xəzangül gəlib salam elədi.

Hakim dedi:

– Ey Xəzangül, hərgah burada qalsaydım, verdiyin vədəni gözlə-
yördüm, Heyf ki, Dərbəndə gedəsi oldum; Hazır ol, sabah köç qafilə-
miz gedir.

Xəzangül bu xəbəri eşidəndə gül rəngi zəfərana dönüb, çox fikirdən
sonra dedi:

– Ey Əbdülkəbir, o vədə ki, sənə vermişəm, həmin vaxtda gələrsən,
sənin vilayətinə gedərik.

Əbdülkəbir bu sözü eşitcəyin dedi:

– Belə sözlər tamam bihudadı, mənə əsər etməz, əgər xoş ilə get-
məzsən, o vaxt zornan aparacağam.

Zavallı Xəzangül əlacsız mənzilinə gəldi. Anası özünü Reyhan qarı-
nın mənzilinə yetirdi, dedi:

– Qızım, bu zalımın əlinən can qurtarmaq çətindir. Get, bəlkə bir
vaxt oldu ki, Dilsuz ölməyib gəlib səni tapdı.

O gecəni sabaha kimi hər kəs öz xəyalı ilə yatdı. Elə ki, sabah
açıldı, köç təbili çalındı. Xəzangül özünü Reyhan qarının mənzilinə
yetirdi, dedi:

– Ana, bu zalım məni zülm ilə aparır. Ala, bu üzüyümü saxla, bir də
bir kağız yazım. Dilsuz gəlsə, ver ona.

Aldı Xəzangül, görək nə yazdı:

Nənə, bu üzüyü saxla yadigar,
Güzar düşdü, özgə xanə gedirəm.
Fələk məni etdi bu dərdə düçar,
Güzar düşdü, özgə xanə gedirəm.

Göy üzü buluddu, bəd oldu hava,
Yarın əmanətin vermərəm bada,
Həqq özü yetişsin dada, fəryada,
Düşüb oda yana-yana gedirəm.

Yara deynən ki, fərman etdilər,
Saribanlar ətrafımı tutdular,
Mindirib kəcavəyə, getdilər,
Yetdim dərd əlindən cana, gedirəm.

Bir nəfər fərraş gəlib Xəzangülü hakimin hüzuruna apardı. Onu gözü yaşlı kəcavəyə mindirdilər. Günə bir mənzil, təyyi-mənzil getdilər, bir çəmənərə yetişdilər.

Xəzangül bir çadırda əyləşib dərin fikrə getdi, istəyirdi ki, özünü həlak eləsin. Yenə də səbr eləyib deyirdi: “Haqqın ətəyindən əl üzmək olmaz, bəlkə haqq belə vəsilə etdi, Dilsuz gəlib məni tapdı”. Bir azdan sonra durdu tək-tənha çəmənərədə gəzməyə başladı, gəlib bir çeşmənin başında oturdu, aldı görək nə dedi:

Çərxin yaman gərdeşindən,
Əcəb sərgərdan mən oldum.
Bu zülmkarın işindən,
Rüsvayi-dövran mən oldum.

Qəm ləşkəri dəstə-dəstə,
Hücum eylər mən şikəstə,
Qalmışam biçarə, xəstə,
Dərdi-bidərman mən oldum.

Xəzangül həsrətədi yara,
Yar, səndən düşdüm kənara,
Ürcəh oldum sitəmkərə,
Dillərdə dastan mən oldum.

Əbdülkəbir nagahan yandan çıxıb dedi:

– Məgər mən sitəmkarammı, sən belə deyirsən? Bəs səndən kənara düşən yar kimdi ki, mən bilməyirəm?

Binəva Xəzangül mat-məhbud qaldı. Dedi:

– Ey Əbdülkəbir, vətəndən kənara düşməyimə qəlbim pərişan olub, onun üçün bu sözləri deyirəm. Bir də mənim mehriban yoldaşlarım, həmnışinlərim uzaqda qalıb, onlar yadıma düşüb.

Əbdülkəbir bu sözlərə inandı. O gecə qalıb, sabahı oraya rəvan oldular. Şəhər əhli Əbdülkəbirin gəlməsini bilib, tamamən pişvaza çıxıb xoş gəldin dedilər. Bir ali qəsrdə yer göstərib ona mənzil verdilər. Onlar burada qalsınlar, nağılı eşit binəva Dilsuzdan.

Həmin mirqəzəblər Dilsuzu ayaqyalın, başaçıq qabaqlarına qatıb, gecə-gündüz mənzil tey etdilər, bir ay yol getdikdən sonra Osmanlı məmləkətinə çatdılar. Onu Mənsur adlı bir kəndə qoyub qayıtdılar. Dilsuz qərrib vilayətdə gözüyaşlı çox dolandı, axırda Sərəndib adlı bir dağın daməninə yetişdi. Həzrət Süleymanın vaxtından qalma bir qala gördü. Bürcü, barısı çox uca idi. Amma elə xarabalıq idi ki, içərisində heç bir bəni-adəm yox idi. Dilsuz o gecə qalada qaldı. Sabah açıldı, yerindən qalxıb qalanın ətrafında seyr edirdi. Nə gördü, şərq tərəfdən bir dəstə karvan gəlib bu qalanın yanında düşüb. Dilsuz gedib qafilə əhlinə salam etdi. Söhbət, əhval-pürsandan sonra aldı görək onlardan nə cür yol soruşdu:

Sərəndib dağından gələn bəzirgan,
Aman mən qəribə bir yol bələdi.
Tən-tənha qalmışam qəm girdabında,
Aman mən qəribə bir yol bələdi.

Bəzirgan İran taciri Xacə Nəsir idi. Həmişə Türkünə, Azərbaycana işlərdi. Hər vilayətdən xəbər bilərdi. Görən Dilsuzun cavabında nə dedi:

Aldı Xacə Nəsir:

Xaraba qalada, yol kənarında,
Cavan, kimsən, nə ararsan yolları?
Aşıqsan, abdalsan, ya da ki, səyyad,
Cavan, kimsən, nə ararsan yolları?

Aldı Dilsuz:

Elimdən, obamdan olmuşam mən yad,
Həm aşığam, həm abdalam, həm səyyad,
Həmrah yox, nabeləd eylərəm fəryad,
Aman mən qəribə bir yol bələdi.

Aldı Xacə Nəsir:

Hansı yol tutuban mənzil edirsən?
Haradan gəlirsən, hara gedirsən?
Çeşmi karvan olub bağrım didirsən?
Cavan, kimsən, nə ararsan yolları?

Aldı Dilsuz:

Şəhrzardan çıxıb yetdim Fəxfura,
Gəzdim Türkü, Misri, yetişdim bura,
Atam Kərim, adım Dilsuz, dilpara,
Aman mən qəribə bir yol bələdi.

Aldı Xacə Nəsir:

Xacə Nəsir bu yolların quludu,
Lazım deyil, Cadə yoldu, bələdi,
Şərqə tərəf Şəhrzarın yoludu,
Cavan, di get aradığın yolları.

Dilsuz öz-özünə dedi: “Ey dili-qafil, dünyaya necə insanlar gəlib gediblər. Gör ki, Süleymanın vaxtında nə qalalar tikilibmiş. Bu qala dayanıb bu vaxta qədər, amma neçə əsr, neçə qərinələr yola salıb”. Sazını çıxarıb görək bu münasibətlə nə dedi:

Nə uca çəkilib bürcü hasarın,
Səndən gəlib nə dövranlar keçibdi.
Süleyman vaxtının bina barısan,
Nə sultanlar, nə bəy-xanlar keçibdi.

Başın ərşdə, qübbən nə dirəklənib,
Hər gələn mehmanlar səndə əylənib,
Kimisi düşübdü, kimi yüklənib,
Şahənsahlar, çox loğmanlar keçibdi.

Hər gələn sanayıb ömrün beş günə,
Heç kəs tab etməyib bu çərxi-dünə,
Qalmadı bu dünya heç Süleymana.
Dilsuz kimi çox nalanlar keçibdi.

Söz tamama yetdi, tacirlərlə xudahafizləşib yola rəvan oldu. Dilsuz bir neçə aydan sonra gəlib Şəhrzarın kənarına yetişdi. Şəhrzarın kənarında bir günbəz vardı. Aldı bu günbəzə görək nə dedi:

Yaradan, özün ol bu halə güvah,
Yaman dərdə düşüb bidərman oldum.
Bu qəddarın, sitəmkarın əlindən,
Bu günbəzsarada mən pünhan oldum.

Kim görüb dünyada cavan ya qoca,
Sağlar mənzil edə günbəzdə gecə,
Ölüm eydir bu günlərə qalınca,
Zindəykən mürdəyə mən mehman oldum.

Dilsuz, haqq yetişsin bu dəmdə dada,
Vəhşilər tək çox kəşt etdin səhrada,
Meyidlərlə gəl ülfət qıl burada,
Bu dəhşətli haldan cigərhal oldum.

Sübh tezdən Reyxan qarının soməsinə getdi. Salam verəndə qarı qayıdıb baxdı ki, dərqli Dilsuzu. Qarı onun əl-ayağına döşənib dedi:

– Oğul, nə müddətdi hansı vilayətlərdə idin? Biz belə güman edirdik ki, sən dəryalara qər qolmusan.

Dilsuz sərgüzəştindən müxtəsəri xəbər verib şəhərin hakimini, Xəzangülü qarından xəbər aldı. Qarı dedi:

– Oğul, əylən bir az, vacib işim var, o danışıq xeyli çəkəcəkdi, gəlib sənə nağıl edərəm.

Dilsuz razı oldu, qarı yola rəvan oldu. Ancaq qarının məqsədi bu idi ki, bu müjdəni Mələktavusa, Mələknisəyə yetirsin.

Qarı özünü yetirdi Mələktavusun, Mələknisənin mənzilinə. Dilsuzun gəlmək müjdəsini verdi. Hər üçü yola düşdü. Qarı yolda o üzüyü ki, Xəzangül vermişdi, verdi Mələktavusa, dedi:

– Sən Dilzuza ver.

Ta ki yetişdilər soməyə, içəri daxil oldular. Görək Mələktavus Dilsuza nə cür xoşgəldin dedi:

Başına döndüyüm ay dərqli Dilsuz,
Şükür haqqa, bu diyara xoş gəldin!
Məcnun kimi səhraları dolanan,
Şükür haqqa, bu diyara xoş gəldin!

Aldı Dilsuz:

Çəkdim bu dünyada görülməz bəla,
Şükür haqqa, bir də gördüm sizi mən.
Yar halından söylə mənə bir xəbər,
Şükür haqqa, bir də gördüm sizi mən.

Aldı Mələktavus:

Sevgindən nə deyim mən baxtı qara,
Vətəndən didərgin düşdü kənara,
Nişan bu üzüyü dedi ver yara,
Dayanmasın ol diyara, xoş gəldin.

Aldı Dilsuz:

Nə müddətə gedib ol şahı-mənzər,
Könlüm quşu uçdu, havada gəzər,
Dilsuz, yenə oldun canından bezar,
Gəzər oldum, hər yan, səhra, düzü mən.

Aldı Mələktavus:

Əbdülkəbir hökm etdi, bidad etdilər,
Bir zülm ilə qızın toyun tutdular,
Köç tutuban o Dərbəndə getdilər.
Qismət oldu gülün xara, xoş gəldin!

Üzüyü, naməni Dilsuza verdilər. Dilsuz bu naməni görəndə səbri-aramı kəsilib əl atdı yaxasını para-para edib, gözünün yaşını töküüb, fələyin əlindən dad çəkdi.

Reyhan qarı dedi:

– Mənim də bir tədbirim var. Lazımdı ki, qızın anası Mələknisə Dilsuzla Dərbəndə getsin. Mələknisə qızı görmək bəhanəsi ilə Əbdülkəbirin yanına getsin. Bir neçə gün mehman olub, dolanıb bir gecə Xəzangülü Dilsuzun yanına gətirsin.

Hamı bu fikri qəbul elədi, ancaq Dilsuz qəbul etmədi, dedi:

– Ana, mənim üçün ayıbdı, deyərlər ki, Dilsuz hiylə ilə öz sevgilisini gətirdi. Qızı qaçıran zamanda Əbdülkəbir xəbərdar olub hər tərəfə qoşun göndərər, bizi tutar, öldürər. Mən heç, arvad tayfasının öldürülməsi bizə böyük namussuzluq olar. Ona görə belə tədbirlər lazım deyil. Əgər qismətdirsə, özüm sevgilimi gətirəcəyəm, qismət deyilsə, Xəzangül yolunda can qoyacağam.

Elə ki, səhər açıldı Dilsuz qohum-qəbilə ilə halal-hümmət edib yola rəvan oldu. İki gün, iki gecə yol gedib Məzə dağına yetişdi.

Aldı Dilsuz görək Məzə dağına nə deyir:

Baharın puç olub bitdi zımistan,
Köçüb səndə qonan ellərin, dağlar.
Köksündə bayquşlar məskən eyləmiş,
Sarılıb solubdu güllərin, dağlar.

Bir adım Məzədi, bir adım Qoşqar,
Alıbdı başını çiskin duman, qar.
Uçubdu tərlənin, çox görünür sarı,
Boş qalıb sonalı göllərin, dağlar.

Yar seyr edən çəmənini, düzünü,
Mən gəzirəm oylağını, izini,
Ya nəşib, bu Dilsuz görə üzünü,
Kəsildi hər tərəf yolların, dağlar.

O günü yol gedib axşam böyük bir nəhrin kənarında məskən tutub qaldı. Səhəri durub şərq tərəfə yol başladı. Çöl-biyabanlardan, qarlı dağlardan keçib Sara adlı xoşmənzərəli yaylağa yetişdi. Yaylaqdan qəmgin,

nigaran gedərkən, baxıb gördü bir qatar durna qanad qanada verib uçuur.
Dərdli Dilsuz sazı sinəsinə basdı, görək yarın durnalardan necə xəbər aldı:

Havada dövr edib gedən durnalar,
Xəbər verin mənə Dərbənd elindən.
Qatarlanıb uçub gedən durnalar,
Xəbər verin mənə Dərbənd elindən.

Uca qalxıb göy üzündə süzərsiz,
Laləli, reyhanlı dağlar gəzərsiz,
Rəhm eyləyin, verin mənə xəbər siz,
Dərdi-qəm dustağı Xəzangülümdən.

Şimaldan gedirsiz cənuba sarı,
Nə halda gördünüz vəfalı yarı?
Qəm hicran sərkəşi o vəfadarı,
Bülbül yad olubdu qönçə gülündən.

Söz tamam oldu. Az getdi, çox getdi, neçə gündən sonra Dərbənd şəhərinə yetişdi. O şəhərdə qərblər kimi dolanıb, bir neçə gündən sonra güzarı bir xəyyat dükənina düşdü. Ustaya salam elədi. Xəyyat ona yer göstərdi, əyləşdi. Diqqətlə ustanın tutduğu işə baxırdı. Gördü ki, usta qabiliyyətdə mahirdi, dedi:

– Ay xəyyat, olarmı ki, bir neçə müddət sənin xidmətində qalıb mən də bir çörək sahibi olam.

Usta qəbul etdi. Bir neçə gündən sonra Dilsuzun qabiliyyətli gözəl libas tikməyi şəhərə məlum oldu. Bütün şəhər əhli xəyyatların tərkini qılıb libaslarını Dilsuzun dükənina gətirdilər. Başqa xəyyatların çörəyin kəsdilər.

Günlərin birində şəhərin hakimi İbrahim xan özünə bir dəst libas tikdirmək fikrinə düşdü, dedi:

– Ay vəzir, belə bir xəyyat olarmı ki, mənim bu libasımı padşahanə tikə bilsin?

Vəzir dedi:

– Ay İbrahim xan, yaxın vaxtlarda bu şəhərə Dilsuz adlı bir xəyyat gəlibdi. Elə libas tikir ki, misli görülməmiş ola.

Xan bu sözü eşitcəyin bir adam göndərdi. Dilsuzu çağırtdılar. Dilsuz ustadından rüsxət alıb xanın qulluğuna gəldi, salam elədi. Cavabın aldı.

Xan dedi:

– Oğlan, söylə görüm əsil-nəsibin kimə yetişir? Haradan gəlib hara gedirsən? Nə üçün bu şəhərdə qalıbsan?

Aldı Dilsuz görək ona nə dedi:

Başına döndüyüm ədalət xanım,
Uzaqda qalıbdı ellərim mənim.
Özüm sərgəştəyəm, yoxdu pənahım,
Üzülüb yarımından əllərim mənim.

Dastan olub düşdüm dildən-dillərə,
Sürgün olub tənha düşdüm çöllərə,
Dünyanı gəst edib yetdim Fəğfura,
Türkə, Misrə düşdü yollarım mənim.

Şəhrzar hakimi o Əbdülkəbir,
Fərman verib məni etdi dəstəgir,
Cəlladın əlində mən oldum əsir,
Lal oldu danışan dillərim mənim.

İtirmişəm əqrabamı, elimi,
Hicri qəmdən fələk бүkdü belimi,
Əlimdən alıblar Xəzangülümü,
Xara qismət oldu güllərim mənim.

Günbəzlərdə etdim mənzili-mava,
Ədalət olmadı yetişsin hova.
Atam Kərim, adım Dilsuz binəva,
Budu sizə ərzi-hallarım mənim.

İbrahim xan, məclis əhli Dilsuzun əhvalına yanıb heyifsiləndilər. Məclis əhli dağılıb hərə öz mənzilinə getdi. İbrahim xan Dilsuzun əqli-kamal sahibi olduğunu duydu, nə dərəcədə zülm, cəfa çəkdiyini nəzərin-dən keçirib öz-özünə dedi: “Mənim oğlum yoxdu, yaxşı əlimə düşübdü. Görüm bu xəyalı Dilsuzun başından çıxara bilərəmmi”. Bu fikri qəlbimdə qəsd eləyib dedi:

– Oğul, bu bir xam xəyaldır ki, edibsən. Xəzangülün sənə əlinə gəlməsi mümkün iş deyil, dünyada şövq, həvəs gül kimidi tez solub gedər.

Gəl, qal mənim yanımda, mənə oğul ol, Mən öləndən sonra məmləkətə sahib olarsan. Əgər eşq sevdası sənin başından çıxmasa, bahar fəsli özüm ya qılınc zərbilə, ya da pulla sevgilini sənə yetirərəm.

Dilsuz bu sözü İbrahim xandan eşidəndə bir xeyli fikrə getdi, sonra bu məsləhəti qəbul etdi. Xanın xidmətində qaldı.

Xan Dilsuzun qəlbini açmaq üçün bir dəst atlı müqərrar etdi. Dilsuz gündüzlər biyabanlara şikara çıxırdı, gecələr isə sübhə kimi söhbət, eyş-işrətə məşğul olardı.

Dilsuz bu minvalla dörd ay xanın qulluğunda qaldı. Bahar fəsli yaxınlaşdıqda Dilsuz tab gətirə bilmədi.

Novruz bayramı günü idi. Şəhərin cavan oğlan və qızları eyş-işrətə məşğul idilər. Qızlar, gəlinlər dəstə-dəstə səyahətə çıxıb kef edirdilər. Qohum-qəbilə bir-birini izzət, ehtiramla qonaq edirdi. Dilsuz bunları görüb öz-özünə dedi: “Əcəb işdi düşmüşəm, nə arzuma çatdım, nə də ki, qohum-qəbiləm içində qaldım. Xan qulluğunda nə vaxta kimi qalacağam!” Aldı görək nə dedi:

Necə dözsün bu dərdlərə,
Mənim bu biçərə canım?
Həm vətəndən, həm yarımından
Olubdu avara canım.

Əcəb qaldım yar yanında,
Acizəm yar sorağında,
Tər gülüm qonça çağında,
Qismət oldu xara canım.

Dilsuzam, eylərəm fəğan,
Sağlığıma yoxdu güman.
Xəzangülün gözü giryan,
Dayanma gəz, ara canım.

Dilsuz İbrahim xandan izin alıb halal-hümmət elədi. Dərbənd şəhərinə yola düşdü.

Dilsuz getməkdə olsun, eşit Xəzangüldən. O vaxt ki, Əbdülkəbir Xəzangülü Dərbənd şəhərinə aparmışdı, xidmətində müqərrar olmaq üçün səkkiz kəviz vermişdi. Kəvizbaşının adı Nərgizxatun idi. Çox

əhli-dil, dərdimənd bir kənz idi. Həmişə Xəzangüllə söhbətdə olurdu. Xəzangül adət etmişdi, hər həftə hamıdan izin alıb şəhərin ətrafına səyahətə çıxırdılar.

Bir gün yenə də Gülüstan ziyafətinə çıxmışdılar. Bahar fəslə yetişib Xəzangülün Əbdülkəbirə verdiyi vədə çatdığına görə işıqlı dünya gözündə qaranlıq idi, fikir, xəyala qərq olmuşdu, göz yaşlarını töküdü, deyirdi:

Mənim bu qəmgin çağında,
Yoxdu bir dərd bilən, haray!
Nə həmdəmin, nə yoldaşım,
Bir danışıb gülən, haray!

Qəlbimdə sirlərim pünhan,
Sirdaşım yox edəm bəyan.
İçinizdə qərib mehman,
Hamı bir dərd bilən, haray!

Xəzangül, halım bilməzlər,
Sözünə bəli deməzlər.
Yad kimi bizə uymazlar,
Olmaz qeydə qalan, haray!

Xəzangül əhvalatı əvvəldən axıra kimi qızlara nağıl elədi. Qızların qəlbi Xəzangülün əhvalına yandı. Hamısı and içdilər ki, bu işdə ona kömək etməyə çalışacaqlar.

Xəzangül dedi:

– Qızlar, indi ki, siz mənim dərdimə şərik oldunuz, gündüzlər şəhəri dolanın, bəlkə Şəhrzardan gəlib-gedən sövdəgar ola, bir məktub yazıb anama göndərəcəyəm.

Qızlar əllərini gözlərinin üstünə qoyub səyahətdən qayıdıb mənzillərinə getdilər. Hər gün Nərgizxatun şəhərin yollarına baxırdı ki, bəlkə Şəhrzara gədən-gələn olar.

Əbdülkəbir bir neçə adamla Xəzangülün mənzilinə gəldi, söz açıb dedi:

– Ay Xəzangül, nə vaxta kimi məni öz vüsalına həsrət qoyacaqsan? Verdiyən vədə tamam oldu. Bahar fəslidi, lazımdı ki, toy tədarükünü görüb səni öz nikahıma gətirəm.

Xəzangül bu sözü eşitcəyin bir ah çəkib dedi:

– Ey hakim, düzdü, vaxt yetişibdi, amma yenə də mənə bir həftə möhlət ver, mən də toya hazırlıq görüm.

Əbdülkəbir qəbul edib getdi. Xəzangül kənizləri yenə yollar üstünə göndərdi. Kənizlər hərə bir tərəfə soraq tutmağa getdilər. Xəbər tutdular ki, şəhərin kənarında bir xacə yük tutub Şəhrzara gedir. Yalvarıb dayandırdılar. Xəzangülə xəbər apardılar. Xəzangül gəlib məktubu xacəyə verib dedi:

Başına döndüyüm pədərim * xacə,
Bu naməni Şəhrzara yetirin.
Yanıb qara bağrım, dönübdü saca,
Bu naməni Şəhrzara yetirin.

Görsən yara söylə ərzi-halımı,
Fələk fərağında bükdü belimi.
Bir kəsim yox deyəm dərdi-dilimi,
Bu müşkül dərdimi yara yetirin.

Xəzangül qurbandı xacəm sərinə,
Güzarınız düşsə Fəğfur elinə,
Deynən: yarın göz tikibdi yoluna,
Dilsuz deyib yanır nara, yetirin.

Xacə məktubu alıb yola düşdü. Xəzangül mənzilinə qayıtdı.
İndi bir neçə kəlmə eşitginən Dilsuzdan.

Dilsuz Dərbəndin ətrafına çıxdı, dağlarına baxdı. Gördü ki, dağın ətəyində beş yol ayrılır, hərəsi bir səmtə gedir. Dilsuz bilmədi ki, bu yollar hara gedir, sazını aldı görək yollardan nə xəbər aldı:

Dolanıb dünyanı yetişib sizə,
Gəzirəm gözləri qapalı dağlar.
Küllü qafilənin güzərgahsız,
Görünməz bir kimsə nə xalı, dağlar.

Çox aşıqlər sizdə yetdi vüsala,
Çoxları çəkibdi görünməz bəla.

* *Pədərim* – atam

Yazıq Kərəm sizdə eylədi nala,
Eşq əhlinə tutduz nə qalı, dağlar.

Gəl sor bü Dilsuzun müşkül halını,
Nazlı yardan siz üzməyin əlini.
Bələdsiz, göstərin yarın yolunu,
Olun bu dərdimdən siz halı, dağlar.

Bu halda bir qafilə gördü, özünü yetirdi qafiləyə, salam eyləyib cavab eşitdi. Bu qafilə Xəzangül namə verdiyi xacənin qafiləsi imiş. Dilsuz xacədən soruşdu:

Qəfləli, qatırlı gedən bəzircan.
Xəbər ver bir mənə Dərbənd elindən.
Rahın tay eləyib gedən bəzircan,
Xəbər ver bir mənə Dərbənd elindən.

Xacə:

Başına döndüyüm ey qərib cavan!
Ver bir xəbər kimsən ərzi-halından.
Səyyad kimi bu dağları gəzirsən,
Bəyan elə vətənidən, elindən.

Dilsuz:

Dağların daməni olub məskənim,
İtirmişəm yarı, yoxdur bələdim,
Məkanım Şəhrzar, oradır elim,
Avarayam vətənimdən, elimdən.

Xacə:

Şəhrzar adını elədin zikir,
Sidq ilə edərəm mən həqqə şükür.
Söylə görək mənə öz adın nədir?
Əslin kimdir, hansı bağın gülüsən?

Dilsuz:

Mən gəzirəm bu dağları gülümsüz,
Atam Kərim xacə, öz adım Dilsuz,
Allahu sevirsiz verin xəbər siz,
O hicran barkeşi Xəzangülümdən.

Xacə:

Xacə deyər o Dərbənddən gəlirəm,
Hər nə sorsan yaxşı xəbər bilirəm.
Ol yarından sənə fərman verirəm,
Gətirmişəm namə Xəzangülündən.

Dilsuz kağızı alıb geri qayıtdı. Gördü ki, şəhərin içərisində böyük yığıncaq var. Toy səsi gəlir. İstədi getsin toy yığıncağına, sonra öz-özünə dedi: “Bu şəhərdə mən pünhan gəzib Xəzangüldən bir xəbər bilmək istəyirəm”.

Bu xəbərlə şəhərdə bir soməyə pənah gətirdi. İçəridən bir qarı çıxdı. Dilsuz qarıya salam elədi, cavab eşitdi. Dedi:

– Ana, mən bu şəhərdə qəribəm. Bu gecə məni mehman edərsənmi?

Qarı dedi:

– Oğlum, yatmağa yer var, amma yeməyə çörək yoxdur.

Dilsuz dedi:

– Ana, al bu pulu, get şəhərdən yemək tədarükü elə.

Qarı getdi, lazım olan şeyləri alıb gətirdi, dedi:

– Oğul, mənim övladım yoxdu, mənə övlad olarsanmi?

Dilsuz dedi:

– Ana, hələ ki sənə mehmanam, başımda qəza-qədər çoxdu, görək işimin axırı nə olur.

Qarı dedi:

– Oğul, başında nə qəza-qədər var?

Dilsuz dedi:

– Ana, sən qoca arvadsan, dərdimə çarə edə bilməzsən.

Qarı dedi:

– Oğul, bəlkə dərdinə çarə qıldım, söylə.

Dilsuz başına gələn qəza-qədəri əvvəldən axıra qədər qarıya nəql elədi, dedi:

– Ana, iki ilə ayaq qoyur ki, mən cahankəşdilik edib, sevgimin soracağımı bu Dərbənd şəhərindən alıb gəlmişəm. İndi bilmirəm ölübümü, sağımı.

Qarı dedi:

– Oğul, sənin sevgilinin adı nədir?

Dilsuz dedi:

– Xəzangüldü.

Qarı Xəzangül adı eşitcəyin bir ah çəkib ağladı.

Dilsuz dedi:

– Ana, nə üçün ağladın?

Qarı dedi:

– Oğul, o vaxt ki, Əbdülkəbir Xəzangülü bu şəhərə gətirib Xəzangülün bir dəqiqə də oslun göz yaşını qurumayıb. Bu gün Əbdülkəbir toy eləyir, Xəzangülü alır.

Dilsuz bunu eşidib dedi:

– Ana, mənim buraya gəlmək xəbərini bu üzüklə Xəzangülə çatdırırsənmi?

Qarı dedi:

– Oğul, can-başla çatdıraram.

Aldı görək Dilsuz nə dedi:

Başına döndüyüm mehriban ana,
Yetir bu üzüyü yara, de gəlsin.
Söylə ona müxənnəsdən qorxmasın,
Yetir bu üzüyü yara, de gəlsin.

Qarı:

Oğul, qəm çəkibən fəğan eləmə,
Yetirəm üzüyü yara mən bu gün.
Əgər ölsəm sən tək cavan yolunda,
Qurbandı cismində yara qan bu gün.

Dilsuz:

Haqq yetirsin müxənnəsi bəlaya,
Xoş günün döndərsin tez ahı-vaya,
Ərz elə halımı o binəvaya,
Dayanmasın zülfü qara, tez gəlsin.

Qarı:

Ərzini yetirəm o mah camala,
Düşmə sən təşvişə, özgə xəyala.
Əgər salsalar da poladdan qala,
Gətirəm, qoymaram qala mən bu gün.

Dilsuz:

Canım ana, deynən bizə mehmandı,
Fəraqi-hicrində didə giryandı.
Dayanma fürsətdi, tez gəl amandı,
Dilsuz oldu cigərparə, de gəlsin.

Qarı:

Pürcahanam, dərdə dərman taparam,
Sınıq könül binasını yaparam.
Arayıb-axtarıb axır taparam,
Gətirib yetirrəm sana mən bu gün.

Qarı üzüyü götürüb getdi. Toy olan həyəətə yetişdi. Amma qapıda qaravullar qoymuşdular. Qarı nə qədər çalışdısa da, içəri buraxmadılar. Qarı başqa bir hiylə tapa bilmədi, dedi:

– Ay qaravullar, bir neçə gün bundan qabaq Xəzangül məni gördü, dedi ki, ana, bu şəhərdə qəribəm, toyum olacaq, gərək o toya gəlib anam əvəzinə mənim başımı bağlayıb, toy libasını əynimə geydirəsən. O sözə görə də mən gəlmişəm.

Qaravullar qarının sözünü doğru hesab edib bir nəfər göndərdilər Xəzangülün yanına, qarı deyənləri Xəzangülə nağıl elədi. Xəzangül bu sözü qaravuldan eşitcəyin anladı ki, əbəs yerə belə bəhanələrlə qarı toy otağına gəlməz. Bildi ki, xeyir və ya şər bir xəbər var, dedi:

– Qarıya, izin verin gəlsin.

Deyirlər ki, toy başlananda Əbdülkəbir Dərbənd gözəllərindən, kə-nizlərindən Xəzangülün başına cəm edib onlar üçün ayrı aşıqlar vermişdi. Qadağan etmişdi ki, özgə adamlar o məclisə getməsin. Qarı içəri daxil olub gördü ki, Xəzangül çox qəmgin, gözünün yaşını üzünə tökür, dedi:

– Qızım, bu toyda sən qəmgin olmağın yaxşı deyil. Mən sən anan əvəzindəyəm, sözümü qəbul elə, şad olginən al bu üzüyü mən-dən sənə yadigar qalsın.

Xəzangül üzüyü görən kimi özündən getdi. Xəzangülün yanında olan kə-nizlər təəccüb qaldılar. Dedilər ki, yəqin qarı üzükdə Xəzangülə zə-hər verib.

Əl atıb əllərinə keçən ağac, başmaq nə var idisə, qarıya vurdular, onu sürüyüb çölə atdılar. Qayıdıb Xəzangülün üzünə gül suyu səpib, onu huşa gətirdilər.

Qarı sürünə-sürünə xaraba bir məsciddə pünhan oldu.

Xəzangül huşa gəlcək dedi:

– Qarı necə oldu?

Dedilər ki:

– O ki, lazım idi xurd-xəşil edib qovduq.

Xəzangül dedi:

– Nə üçün o binəvanı döyüb qovdunuz? Dayanmayın, hərgah qarı yer deşiyinə girmiş olsa da tapıb gətirin.

Qızlar şəhəri gəzib qarını məscidin viranəsindən tapıb gətirdilər. Könlünü aldılar.

Xəzangül dedi:

– Qızlar, siz bu otaqda söhbətə – saza qulaq asın, mən qarı ilə baş otağa çıxıram.

Xəzangül qarını götürüb baş otağa getdi. Aldı Xəzangül:

Başına döndüyüm xoş qədəm ana,
Bulunmaz dərdimə dərman, xoş gəldin.
Qalmışdım atəşdə mən yana-yana,
Bulunmaz dərdimə dərman, xoş gəldin.

Qarı:

Başına döndüyüm alagöz ceyran,
Sevdiyin bizlərə mehman gəlibdi.
Hicr əlindən qəddi olubdu kaman,
Sevdiyin bizlərə mehman gəlibdi.

Xəzangül:

Dağlar damənindən sel olar carı,
Açıldı könlümün getdi qubarı,
Harda gördün ana, vəfalı yarı,
Yerin mənə elə bəyan, xoş gəldin.

Qarı:

Dilsuz qonaq gəldi mənim xanama,
Dərdi-qəm möhnəti saldı canıma.
Qalx ayağa, gedək yarın yanına,
Sevdiyin bizlərə mehman gəlibdi.

Xəzangül:

Xəzangül dərđini deyir bəyana,
Mən qurbanam sizə gələn mehmana.
Söylə görüm, getməyibdi bir yana,
Bu qəmli könlümə anam, xoş gəldin.

Qarı:

Qarı deyər çox etmə sən ahu-zar,
Dur ayağa, bizə eyləyək güzar.
Göz yolda qalıbdır, çəkir intizar,
Sevdiyin bizlərə mehman gəlibdi.

Qarı tamam əhvalatı Xəzangülə nağıl elədi. Xəzangül əhvalatdan xəbərdar olandan sonra xeyli fikrə getdi. Baxdı ki, bu halda getmək mümkün deyil. Bir tərəfdən toy yığıncağı, aşıqların səsi şəhəri tutubdu, tamam yatanları oyadıbdı. O biri tərəfdən qaravullar darvazaları, qapıları kəsiblər. Dedi:

– Ana, getmək mümkün deyil. Bu naməni yazıram, Dilsuza yetir.

Şükür haqqa, mənə yetişdi namən,
Oxudum məzmunun didəm ağladı.
Kağız aldım sənə yazam halımı,
Od tutub əlimdə qələm ağladı.

Çəkə bilməm vallah mən belə dağı,
Xəzana dönübdü ömrümün bağı.
Yollarım kəsibdi sitəmkar yağı,
İntizar gözlərim dəm-dəm ağladı.

Gələn yollarına canım sadağa,
Mümkün deyil mən də çıxam irəğa,
Gecənin yarısı gəl güllü bağa,
Xəzangül dərđindən ələm ağladı.

Sözlə də dedi:

– Ana, bu naməni Dilsuza ver, deynən gəlmək mümkün olmadı. Gecə yarısı şəhərin şimal tərəfindəki güllü bağa gəlsin.

Qarı özünü Dilsuzun yanına yetirdi. Başından keçən əhvalatı Dilsuza nəql elədi. Dilsuz qarının soməsində paslı bir qılınc var idi, belinə bağlayıb xudahafiz elədi.

İndi eşit Xəzangüldən. Xəzangül elə ki, toy məclisi dağıldı, qonaq qızları bir qəsrə sakit eləyib, onlar tamamən yuxuya gedəndən sonra kəviz Nərgizxatunu hüzuruna çağırdı, dedi:

– Ey mehriban bacı, o ki, həmişə arzu çəkib bir mətləbin hasil olmasını gözləyirdim, haqqa şükür olsun, müşkülümüz asan oldu. Dilsuz gəlib bu saat güllü bağda yolumuzu gözləyir. İstər məni həlak eləsinlər, istər zindana salsınlar, daha mən gedər oldum. Sən də mənimlə gedirsən, gedək.

Hər ikisi güllü bağa tərəf rəvan oldular. Onlar getməkdə olsunlar, indi eşit Dilsuzdan.

Dilsuz bağçada xeyli dolanıb gördü ki, Xəzangül gec gəldi. Gülüstənda bir çeşmənin yanında başını alma ağacının dibində bir daşın üstündə qoyub yatdı. Xəzangüllə Nərgizxatun gəlib bağın hər tərəfini gəzib dolandılar. Dilsuzu tapa bilmədilər. Düşmənin qorxusu, vaxtın azlığı, Dilsuzun tapılmaması Xəzangülün dərđini daha da artırdı. Aldı görək nə dedi:

Viran qalmış bu gülşəni,
Gəlmədi, yarım gəlmədi.
Düşüb düşman sorağına,
Gəlmədi, yarım gəlmədi.

Doğar indi dan yıldızı,
Öldürərlər yəqin bizi.
Yaradan, yetir Dilsuzu,
Gəlmədi, yarım gəlmədi.

Ahımdan asiman yanar,
İndi seryaqıb oyanar.
Xəzangül bağı dolanar,
Gəlmədi, yarım gəlmədi.

Nərgizxatun ilə bağın hər künc-bucağını gəzirdilər. Nagah çeşmənin başına alma ağacının dibinə yetişəndə gördülər ki, Dilsuz bərk yuxuya gedibdi. Xəzangül Dilsuzun üzündən, gözündən öbüb ağladı, dedi:

Nə yatıbsan dərqli Dilsuz?
Dur, yatmağın çağı deyil.
Qalmışam bağda müntəzir,
Dur, yatmağın çağı deyil.

Gəzib dünyanı dolandın,
Atəşi-hicrana yandın.
Həmişə xabsız dayandın,
Dur, yatmağın çağı deyil.

Dur, xab etmə çeşmə üstə,
Bir qulaq ver mən şikəstə.
Qoşun gələr dəstə-dəstə,
Dur, yatmağın çağı deyil.

Xəzangül boynun bükübdü,
Zülfün göz üstə tökübdü.
Qəflət sənə nə çökübdü,
Dur, yatmağın çağı deyil.

Dilsuz yuxudan sərsəm ayılıb gördü Xəzangül yanındadı. Aldı görək nə dedi:

Könlümün aramı, nur təcəllası,
Qədəm qoyub bu gülşana xoş gəldin.
İntizar gözümün eyni səfəsi,
Qədəm qoyub bu gülşana, xoş gəldin.

Aldı Xəzangül:

Şükür haqqa, gördüm o didarını,
Gəşt eləyib bu Dərbəndə xoş gəldin,
Bu xəstə cisminin ruhi-rəvanı,
Gəşt eləyib bu Dərbəndə, xoş gəldin.

Aldı Dilsuz:

Sorağında gəzdim göy yaylaqları,
Gəzdim bərri-bəhri, qarlı dağları.
Şükür, tapdım sənə kimi ağları,
Dərd əlindən yetdim cana, xoş gəldin.

Aldı Xəzangül:

Nərgizxatun bir kəvizdi vəfadar,
Qürbət eldə mənə olubdu qəmşar.
Dərdimin dərmanı, mənə düz ilqar,
Gəşt eləyib bu Dərbəndə, xoş gəldin.

Aldı Dilsuz:

Bülbül çaşqın olar bağda gül üstə,
Nərgizxatun, olma məndən şikəstə.
Canım qurban sən tək vəfalı dostu,
Dilsuz deyər gözəl sona, xoş gəldin.

Aldı Xəzangül:

Xəzangül sözüne siz deyin bəli,
Az qalib səhərə, əsir dan yeli.
Bilər pasibanlar düşmənlər gəli,
Salallar bizləri bəndə, xoş gəldin.

Söz tamama yetişəndə Xəzangül dedi:

– Ey Dilsuz, daha durmağın çağrı deyildir.

Nərgizxatun dedi:

– Bacım, mənim bir qardaşım var, adı Bilaldı. Əbdülkəbirin mehtəridi. Mən onu bu əhvalatdan xəbərdar eləsəm yəqin ki, fikrimizə şərik olub hara getsək bizlə gedər. Hakimin yaxşı atları var, töylədən çıxarıb bizə verər.

Dilsuz, Xəzangül bu yaxşı məsləhəti qəbul elədilər. Hər üçü gəlib Əbdülkəbirin darvazasına yetişdilər. Nərgizxatun bir növ ilə özünü mehtərxanaya yetirib Bilalı yuxudan oyatdı. Əhvalatı ona dedi. Bilal razılıq verdi. Atları, əsləhələri götürüb özlərini darvazaya yetirdilər. Dördü də atlara süvar olub yola düşdülər. Axşam olcağın Gəncə mahalındakı Rəm yaylağına yetişdilər. Burada qədim vaxtlardan qalma bir qala vardı. Çox möhkəm bürcü, hasarı, eyvanı vardı. Burada düşüb qalaya pənah gətirdilər.

Bunlar burada qalsınlar, eşit Əbdülkəbirin mehtərlərindən.

Sabah açıldı, mehtərlər durub gördülər ki, hakimin, vəzirin, əmirlərin atları yoxdu. Nə də Bilal görünür. O tərəfdən kəvizlər sübh tezdən durub Xəzangülün qəsrinə getdilər, gördülər ki, lələ köçüb, yurdu qalıb. O yan, bu yana gəzib nə atlardan, nə də adamlardan soraq tapmadılar. Mehtərlər, kəvizlər, qul-qarabaş bir-birinə qarışıb fəryad edə-edə özlərini

Əbdülkəbirin yanına yetirdilər. Əhvalatı dedilər. Elə ki, Əbdülkəbir bu sözü eşitdi, əmr elədi qoşun cəm oldu, yola düşdülər.

Dörd gün, dörd gecə at sürüb gəzdilərsə də, bir şey tapa bilmədilər. Nəhayət, xəbər tutdular ki, bir neçə gündü ki, Rəm yaylağından iki cavan oğlan camaatdan azuqə alıb aparır. Əbdülkəbir bu sözü eşitcəyin dedi:

– Yəqin ki, onlar Dilsuzla Bilaldı.

Rəm yaylağına tərəf yola düşdülər.

Dilsuz qalanın kənarında hər tərəfə nəzər yetirirdi. Uzaqdan Əbdülkəbirin qoşununu görüb aldı görək nə dedi:

Budu gəldi Əbdülkəbir ləşkəri,
Üz tutub buraya gəlir səfbəsəf.
Qorxmayın dostlarım, girin qalaya,
Yetişsin köməyə ol şahi-nəcəf.

Ey köməyim, arxam, pənahım Bilal,
Mənimlə bu gün dur sən dalbadal.
Haqq bizimdi, bizə yetişməz zaval,
Əgər gəlsə dərya qoşun hər tərəf.

Dilsuzam, kənaram köməkdən, eldən,
Açılmadı başım qovğadan, qaldan.
Bir tərlanam, verməm şikarı əldən,
Eylərəm sinəmi onlara hədəf.

Qoşun gəlib qalanın dörd tərəfini əhatə elədi. Dilsuz atın belinə qalxıb dedi:

– Ey Bilal, qaladan kənara çıxma. Mən çıxıb bunlar ilə ərəbi dava edəcəyəm. O vaxt ki, gördün mənə güc gəlirlər, onda mənim köməyimə gələrsən.

Dilsüz özünü meydana yetirdi. Atını cövlana gətirib bu cənginaməni oxudu:

Üz tutub Dərbənddən gələn atlılar,
Deyin görüm, nə fikirlə gəlibsiz?
Əlinizdə uryan şəmşiri-peykan,
Deyin görüm, nə fikirlə gəlibsiz?

Aldı Əbdülkəbir cavabında:

Hakiməm, mən əmr etmişəm ləşkərə,
Bu yollar hər yandan kəsilsin gərək.

At öldürüb axır piyada qalsaq,
Bilal yoldaşilə kəsilsin gərək.

Aldı Dilsuz:

Mənəm axtardığın, gözmə əfsanə,
Gəl batma sən də bu nahaq qana.
Tülkü şirlə girə bilməz meydana,
Deyin görüm, nə fikirlə gəlmisiz?

Aldı Əbdülkəbir:

Gəzib hər tərəfi sən leyli-nahar,
Gəlib bu qalada tapmısan qərar.
Quş oluban əyər eyləsən fərar,
Bu yollar hər yandan kəsilsin gərək.

Aldı Dilsuz:

İyidsən, laf etmə bir gəl meydana,
Meydanı boyaram mən qızıl qana.
Dilsuzam, yetişdim mən axır cana.
Deyin görüm, nə fikirlə gəlibsiz?

Aldı Əbdülkəbir:

Əbdülkəbirəm, allam mən Rəm qalasın,
İndi hay vuraram ləşkər güc gəlsin.
Misri qılınc sərkərdəndə oynasın,
Bu yollar hər yandan kəsilsin gərək.

Dilsuz dedi:

– Ey Əbdülkəbir, göndər ləşkərindən bir-bir meydana gəlsinlər.
Ərəbi dava edək. Mərd ilə namərd seçilsin.

Əbdülkəbir təklifi qəbul eləmədi, yanında əlli nəfər atlısı var idi.
əmr elədi hamısı birdən Dilsuzun üstünə töküldülər. Dilsuz qılıncın
qəbzəsinə əl yetirib atını cövlana gətirdi, özünü ləşkerin üstünə vurdu.

Bilalla Xəzangül gördülər ki, Dilsuz əlli nəfərin əlində tək qalib,
tez atlarını minib özlərini Dilsuzun köməyinə yetirdilər. Əl qılınca yetirib
hərə bir tərəfdən qoşuna soxuldular. Düşməndən iyirmisi həlak olub,
qalanı qaçdı. Dilsuz, Xəzangül və Bilal qalaya çəkildilər.

Bir az dincəlib atları mindilər. Şəhrzara tərəf yola düşdülər. O gecəni
yol getdilər, sabahı günü Məzə yaylağına yetişdilər. Saf çeşməsinin

üstündə düşdülər. Baharın gözəl çağı idi. Əlvan çiçəklərin ətri ətrafı bürümüşdü.

Aldı Xəzangül görək nə dedi:

Şükür haqqa, mən də yetdim murada,
Gəlib çatdım sənə, Məzə yaylağı.
Cəfa çəkdim sə də, yetişdim kama,
Gəldim çatdım sənə, Məzə yaylağı.

Bir də gəlib sənün üstündən keçdim,
İndi şad-xürrəm sənə yetişdim.
Yandı atəşlərə, cənganə düşdüm,
Rəhm etdi haq mənə, Məzə yaylağı.

Xəzangüləm, çəkdi bəlalar başım,
Yanımda olmadı qohum-qardaşım.
İndi həm kənizəm, yarım, yoldaşım,
Yetdik sərçəsmənə, Məzə yaylağı.

Burada bir az dincəldilər, sonra atlarına süvar olub yola düşdülər.

Onlar burada qalmaqda olsunlar, eşit Şəhrzarlı Bəxtiyar çobandan. Bəxtiyar yol kənarında qoyun otarırdı. Uzaqdan gördü ki, dörd atlı gedir. İçərilərində biri Dilsuza oxşayır. İrəli gəldi, salam verib görüşdü. Görək Dilsuz Şəhrzarın əhvalını ondan nə cür xəbər aldı:

Aldı Dilsuz:

Bu görünən Şəhrzardan,
Xəbər ver, sən bizə, çoban.
Yaylaqda yaylayan eldən,
Xəbər ver sən bizə, çoban.

Aldı çoban:

Başına döndüyüm oğlan,
Nə xəbər alırsan deyim.
Canım olsun sənə qurban,
Nə xəbər alırsan deyim.

Aldı Dilsuz:

Dindirəndə halım bilən,
Mənim sınıq könlüm alan.

İndi sən, Mələknisədən,
Xəbər ver sən bizə, çoban.

Aldı çoban:

Çox pərişandı əhvalı,
İtkin düşüb Xəzangülü.
Hicrində bükülüb beli.
Nə xəbər alırsan deyim.

Aldı Dilsuz:

Gəl söylə eldən, ulusdan,
Seyraqıb çıxmısan yoldan.
Mehriban Mələktavusdan,
Xəbər ver sən bizə, çoban.

Aldı çoban:

Çoban, nə oldun bəxtiyar,
Salamatdı tamam diyar.
Mələktavusdu intizar.
Nə xəbər alırsan deyim.

Dilsuz çobana baxşeyiş verdi. Çoban papağını qoltuğuna vurub şəhərə yollandı. Şəhrzara çatdı. Əvvəlcə qızın anası Mələknisənin yanına getdi. Görək müjdəni nə cür verdi.

Aldı çoban:

Müjdə olsun Mələknisə,
Budu Xəzangülün gəldi.
Nə batıbsan qəmə, yasa,
Budu Xəzangülün gəldi.

Yaradan yetib dadına,
Çatıbdı o muradına,
Gəliblər Məzə dağına,
Budu Xəzangülün gəldi.

Çoban sənə müjdə verir,
Müjdəsinə xələt alır,
Solunda bir kəviz gəlir,
Sağında Dilsuzun gəldi.

Mələknisə çobana xələt verdi. Çoban harda ki Xəzangülün, Dilsuzun qohum-qardaşı vardı, onlardan da xələt aldı. Şəhər əhli Dilsuzun, Xəzangülün, yoldaşlarının qabağına çıxdı. Onları şəhərə gətirdilər.

Bir neçə gün istirahətdən sonra Xəzangülü Dilsuza, Mələktavusu Bilala, Nərgizxatunu da Xəzangülün qardaşı Əhmədə kəbin elədilər. Yeddi gün, yeddi gecə toy eləyib həsrət əllərini bir-birilərinə çatdırdılar.

Şair Nəbi onların toyunda bu duvaqqapmanı oxudu:

Gözəl, sənin mah-camalın laleyi-əhmər kimidir.
Elmin, əqlin, kamalın Firdovsi, Loğman kimidir,
Çəkilibdir müjkanların naviki-peykan kimidir,
Sədəf dəhanında dişlərin düzülüb mərca kimidir,
Sərvi-sənubər qamətin sərvi-xuraman kimidir.

Yeddi nişan var gözəldə, hamısı tapılıb səndə,
On dörd hörük siyah zülfün düzülübdür dal gərdəndə,
Qarşı gələn baş endirir gül camalını görəndə,
Gözəllikdə həm tayın, mislin yoxdur bu cahanda,
Şirin sözün, xoş məqalın mürği-xoşzəban kimidir.

Qaşların bənzər kamana, qüdrətindən sürmələni,
Əynində zər nimtənə çarpazlanıb, düymələni,
Gül əndama gümüş kəmər zər libas üstəndə dolanıb,
Şəkər ləbə, şirin dilə qənd, noğul, bal bəzənib,
Qoynun içi cənnət bağı, ruzeyi-rizvan kimidir.

Nə əcəb var gözəlim, qəmzəli süzgün baxışın,
Əqlimi zay elədi tavusmisal xoş gəlişin,
Şoq əhlinin canın alır ahu tək sərxoş gəzişin,
Nəzərin mərdlərə bir ruhi-rəvan kimidir.

Xistəlin, xoş söhbətin Nəbini sevdəyə salıb,
Məcnun tək cünün edib, dəsti-səhraya salıb,
Rüxsarın mahi-taban, məxluqata saya salıb,
Eşqinin sevdası məni inan ki, ah-vaya salıb,
Didarı mən xəstəyə deyilən dərman kimidir.